

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Enderslev Sogns Historie.

Povlstrup

Aggerup

Himlingøje

Endeslev

Holteland

Lystrup

Haarlev

Vraaby

Universitetshuse

Magistratshuse

Almindelshuse

Skole

Ostervang

Stigbordsbro

Mejeri

Hedebo Ila

Norrelands Bakke

Gammelsø Gd

Boholm

Danbakgaard

Brandskillegaard

Byggers

Hestehave Ilsa

Ebbeholtstang

Uglemose

Uglemose Gd

Bamseløje

Mothershøj

Landbjærggaard

Skephøj

Spang

Bjerggaard

Tandgabs Gd

Baanevang

Baanegaard

Hallinggaard

Smedie

Byggers

Lerskølle

Forsamlingshus

Baanevang

Danbakgaard

Uglemose

Brandskillegaard

Mejeri

Hedebo Ila

Norrelands Bakke

Gammelsø Gd

Boholm

Danbakgaard

Brandskillegaard

Byggers

Hestehave Ilsa

Ebbeholtstang

Uglemose

Uglemose Gd

Bamseløje

Mothershøj

Landbjærggaard

Skephøj

Spang

Bjerggaard

Tandgabs Gd

Baanevang

Baanegaard

Hallinggaard

Smedie

Byggers

Lerskølle

Forsamlingshus

Baanevang

Danbakgaard

Uglemose

Brandskillegaard

Mejeri

Reproduceret med tilladelse (A467/84) af Geodædisk Institut.

Udsnit af M 3528 Vallø. Målt 1892, rettet 1938.

Enderslev Sogns Historie

Enderslev Sogns Historie.

Samlet ved

Sognepræst Broberg.

(Eftertrykt af „Østjællandske Aarbøger“.)

Samlet ved

Sognepræst B r o b e r g

Kjøge

Aktieselskabet "Østjællands Avis"s Bogtrykkeri
1908

Hårlev

Lokalhistorisk Arkiv for Vallø kommune
1984

Frederik Christian Broberg (1852-1920)
Sognepræst i Enderslev-Vråby
1890 - 1920

ISBN 87-981680-0-2

FORORD

Det er nu godt 75 år siden pastor Fr. Brobergs Enderslev Sogns Historie fremkom i Østsjællandsske Årbøger og som særtryk. Denne beskrivelse har i de forløbne år vist sig velegnet til at fastholde hovedtrækkene i sognets historie, og der er i den anført en del oplysninger, som ikke kan findes andre steder.

Da der formentlig kun eksisterer ganske få eksemplarer af det gamle hæfte, har Lokalhistorisk Arkiv for Vallø Kommune fundet det formålstjenligt at genoptrykke Enderslev Sogns Historie, ledsaget af noter, der kan lette tilegnelsen.

Optrykket er tilrettelagt sådan, at originalen er affotograferet på venstresiderne; på højresiderne er teksten omskrevet med maskinskrift. Denne form er valgt af to grunde; dels fordi det er et beklageligt, men ubestrideligt faktum, at krøllede bogstaver er en uovervindelig læsehindring for størsteparten af den opvoksede generation; dels fordi omskrivningen gav mulighed for at indføje linietal, som kan lette brugen af noterne, først og fremmest fra tekst til noter, men også fra et tilfældigt opslag i noterne ind i teksten.

I noterne er det kun lokale og specielle forhold, der er søgt oplyst. Begivenheder, som be-

skrives i enhver historiebog, svenskekrigen, landboreformerne og krigen med englænderne fx. er ikke omtalt. Det må bemærkes, at det udelukkende er Brobergs tekst, der er kommenteret; der er ikke indføjede oplysninger om forhold, som ikke omtales.

Under arbejdet med noterne har ikke mindst afsnit III, Brobergs spadseretur gennem byen, voldt hovedbrud. Mange er spurgt ud, og mange har mobiliseret erindringer om de deri omtalte personer; uden at undervurdere andres oplysninger må jeg fremhæve Niels Peder Nielsen (f.1895, søn af Lars Nielsen, 17,5), Vilhelm Nielsen (f.1896, ligeledes søn af Lars Nielsen) og N. Aagaard Olsen (f.1902, søn af Mads Olsen, 15,18). Uden deres interesserede medvirken ville det afsnit kun have fået få og usikre bemærkninger med på vejen.

Bibliotekar Hans Chr. Jensen, Store Heddinge, har gennemlæst manuskriptet og givet gode råd til forbedringer.

Hans Brandt, Enderslev, har omskrevet teksten og renskrevet noterne.

Jeg takker alle, som har vist sagen interesse.

Enderslev i april 1984.

Jens Højgård.

Ældste Historie til Reformationen.
16de Aarhundrede.

I.

**Ældste Historie til Reformationen.
16de Aarhundrede.**

Enderlev, saaledes hedder nu Byen og Sognet; men hvorfra er dette Navn kommet? „Enderlev, Enderlev, Endisløff, Jenislev,“ maaske endog „Jensløv“, maa antages oprindeligt at staa i Forbindelse med en Mands Navn. Den sidste Del „lev“ betyder Leve, Levebrød, Arvelod Boelslod — som vi har det i andre Bynavne (Sigerslev, Lyderslev, Hotherslev, vel nu Haarlev, jfr. Hothers Høj paa Haarlev Kirkegaard), saa det ligger nærmest for at antage, at i sin Tid, ca. 1000 Aar eller maaske længere tilbage, er der kommet, rimeligvis Øster eller Sønder fra, en ny gothisk Folkestamme herind, der har over-

Enderlev, saaledes hedder nu Byen og Sognet; men hvorfra er dette Navn kommet? "Enderlev, Enderlev, Endisløff, Jenislev," maaske endog "Jensløv", maa antages oprindeligt at staa i Forbindelse med en Mands Navn. Den sidste Del "lev" betyder Leve, Levebrød, Arvelod Boelslod — som vi har det i andre Bynavne (Sigerslev, Lyderslev, Hotherslev, vel nu Haarlev, jfr. Hothers Høj paa Haarlev Kirkegaard), saa det ligger nærmest for at antage, at i sin Tid, ca. 1000 Aar eller maaske længere tilbage, er der kommet, rimeligvis Øster eller Sønder fra, en ny gothisk Folkestamme herind, der har over-

bundet eller fortrængt eller udryddet den oprindelige ældgamle Befolkning, der levede ved Kysterne og ernærede sig ved Jagt og Fiskeri. Denne ny Folkestamme, kraftig og livsfrisk, hvem Fremtiden skulde tilhøre, trængte langt ind i Landet, ryddede Stovene for en Del og delte vel Landet imellem sig. Den kom saa ogsaa til disse saa skovrige Egne her i Østsjælland (endnu den Dag i Dag er Bjeverskov Herred et af de mest skovrige Herreder i Danmark), kom maaske sejlene lige til den nuværende Lavning, ved Grubberholm, hvor den Gang rimeligvis var Vand, og slog sig saa særlig ned paa Højderne her ved den nuværende Præstegaard og Kirke. Saa kom vel hertil, om just ikke ligefrem en Smaakonge saa dog en Slags Høvding. (Grav for en saadan blev for faa Aar tilbage fundet i en Kæmpehøj ved Himlingøje, Skelletet af en høj Mand med Levninger af Dyr og Husgeraad.) Med ham fulgte en Skare, vel hans Krigere eller Trælle, med Koner og Børn, og hvis denne Høvding, som vi kan kalde den første Bonde (Boende) i Enderslev, hed Endre eller Jenner eller noget lignende, saa har vi her Oprindelsen til Byens og Sognets senere Navn. Men mærkeligt er, at vi ellers, saavidt jeg ved,

vundet eller fortrængt eller udryddet den oprindelige ældgamle Befolkning, der levede ved Kysterne og ernærede sig ved Jagt og Fiskeri. Denne ny Folkestamme, kraftig og livsfrisk, hvem Fremtiden skulde tilhøre, trængte langt ind i Landet, ryddede Skovene for en Del og delte vel Landet imellem sig. Den kom saa ogsaa til disse saa skovrige Egne her i Østsjælland (endnu den Dag i Dag er Bjeverskov Herred et af de mest skovrige Herreder i Danmark), kom maaske sejlene lige til den nuværende Lavning, ved Grubberholm, hvor den Gang rimeligvis var Vand, og slog sig saa særlig ned paa Højderne her ved den nuværende Præstegaard og Kirke. Saa kom vel hertil, om just ikke ligefrem en Smaakonge saa dog en Slags Høvding. (Grav for en saadan blev for faa Aar tilbage fundet i en Kæmpehøj ved Himlingøje, Skelletet af en høj Mand med Levninger af Dyr og Husgeraad.) Med ham fulgte en Skare, vel hans Krigere eller Trælle, med Koner og Børn, og hvis denne Høvding, som vi kan kalde den første Bonde (Boende) i Enderslev, hed Endre eller Jenner eller noget lignende, saa har vi her Oprindelsen til Byens og Sognets senere Navn. Men mærkeligt er, at vi ellers, saavidt jeg ved,

aldrig hører et saadant eller lignende Navn nævne, dog ligner Enslev i Aarhus Stift det noget (Hammelev og Enslev), men som sagt nu blev hans Boelslod, det han tog ind til Besiddelse, kaldet Endislev. Saa dannedes da den første Begyndelse til en Landsby, alt samledes saa tæt som muligt for Værnets Skyld, og saaledes skulde det blive ved med at være lige ned til omtrent Aar 1800, da Udsiftningen begyndte.

Det er mærkeligt at tænke paa, hvorledes vore Landsbyer i de mange Hundreder af Aar lignede sig selv. Vel blev Kristendommen indført, og Kirker byggedes, først af Træ, saa af Sten. Alt i det 12te og 13de Aarhundrede, for mere end 700 Aar tilbage, stod vore nuværende Kirker rejste, vel uden Taarn og Vaabenhus, men Kirkeskibet og Koret var der dog. Og vel lignede den katolske Gudstjeneste ikke vor. Der var flere smaa Altre, foruden Højalteret; der holdtes Messeoffer og Messe paa Latin; Vievandskar, Røgelseskar, Bænke midt paa Gulvet. Menigheden stod op eller knælede ned. Indgang var der baade mod Nord og Syd, for Mændene mod Syd, Kvinderne mod Nord. Endnu sidder Kvinder mod Nord og Mænd mod Syd.

aldrig hører et saadant eller lignende Navn nævne, dog ligner Enslev i Aarhus Stift det noget (Hammelev og Enslev), men som sagt nu blev hans Boelslod, det han tog ind til Besiddelse, kaldet Endislev. Saa dannedes da den første Begyndelse til en Landsby, alt samledes saa tæt som muligt for Værnets Skyld, og saaledes skulde det blive ved med at være lige ned til omtrent Aar 1800, da Udsiftningen begyndte.

Det er mærkeligt at tænke paa, hvorledes vore Landsbyer i de mange Hundreder af Aar lignede sig selv. Vel blev Kristendommen indført, og Kirker byggedes, først af Træ, saa af Sten. Alt i det 12te og 13de Aarhundrede, for mere end 700 Aar tilbage, stod vore nuværende Kirker rejste, vel uden Taarn og Vaabenhus, men Kirkeskibet og Koret var der dog. Og vel lignede den katolske Gudstjeneste ikke vor. Der var flere smaa Altre, foruden Højalteret; der holdtes Messeoffer og Messe paa Latin; Vievandskar, Røgelseskar, Bænke midt paa Gulvet. Menigheden stod op eller knælede ned. Indgang var der baade mod Nord og Syd, for Mændene mod Syd, Kvinderne mod Nord. Endnu sidder Kvinder mod Nord og Mænd mod Syd.

Ellers var de daglige Sysler ens og Redskaberne omtrent de samme, kun mindre praktiske som Træplove. Vistnok var det ældgammelt, det „Trevangsbrug“, der holdt sig lige til Udsiftningen. Marken inddeltes i tre lige store Dele, Rugvang, Bygvang og Fælleden eller Græsmarken og fælles var sikkert „Overdrevene“ og „Almindingerne“ til Græsning for Kvæget under „Hyren“ : Byhyrden (her ved Overdrevsvejen skal have været et Led, der hed „Hyreledet“); og saa var der megen Skov, hvorom Navne som Hestehave, Kohave endnu minde, hvor Dyrene gik og Svinene søgte Olden. Alt blev drevet i Forening, vel af Nødvendighed i de første Tider, men senere blev det en Tynge, en stærk Hæmsko, især da ogsaa Hoveriet til de opstaaede Herregaarde kom til. Da har nok, naar Bystaven, mærket, gik omkring, eller maaske Byhornet klang, og „Byens Folk“ satte hinanden Stævne, Talen tidt faldet paa Tidernes og Forholdenes Tynge, men først som sagt omkring Aar 1800 skete efter Stavnsbaandets Løsning 1788, den store Forandring, at hver fik sin egen Lod at drive for sig selv. Saa skred Tiderne saa jævnt i det store og hele uden Forandringer.

Ellers var de daglige Sysler ens og Redskaberne omtrent de samme, kun mindre praktiske som Træplove. Vistnok var det ældgammelt, det „Trevangsbrug“, der holdt sig lige til Udsiftningen. Marken inddeltes i tre lige store Dele, Rugvang, Bygvang og Fælleden eller Græsmarken og fælles var sikkert „Overdrevene“ og „Almindingerne“ til Græsning for Kvæget under „Hyren“): Byhyrden (her ved Overdrevsvejen skal have været et Led, der hed „Hyreledet“); og saa var der megen Skov, hvorom Navne som Hestehave, Kohave endnu minde, hvor Dyrene gik og Svinene søgte Olden. Alt blev drevet i Forening, vel af Nødvendighed i de første Tider, men senere blev det en Tynge, en stærk Hæmsko, især da ogsaa Hoveriet til de opstaaede Herregaarde kom til. Da har nok, naar Bystaven, mærket, gik omkring, eller maaske Byhornet klang, og „Byens Folk“ satte hinanden Stævne, Talen tidt faldet paa Tidernes og Forholdenes Tynge, men først som sagt omkring Aar 1800 skete efter Stavnsbaandets Løsning 1788, den store Forandring, at hver fik sin egen Lod at drive for sig selv. Saa skred Tiderne saa jævnt i det store og hele uden Forandringer.

455.

1555. 9de Maj. Om Forbedring i Præsteres Lønninger i Sjælands Stift.

Wij Christian (osv. samme Indledning som Nr. 454).
Huilcke Prester som haffue beclaget thennem vdj Sielandz Stigt, haffue wij tillagt thenne epherskreffne Vnderholling: Først vdj Bessuerskouff Herrett, Vrobye Kircke skall ødeleggis, och Sogne Folckett at søge tiill Endisløff Kircke, och for^{ne} Vrobye Kircke at komme Endisløff Kircke tiill Hielp tiill Bygnings Behoff, och skall Endisløff Sogneprest mue fange aff wor och Kronens Partt aff Tienden aff Endisløff Sogenn ij Pund Kornn. Vdj Tüne Herriit, Skendsued Kircke och Haffdrup Kircke skulle ødeleggis, och Sogne Folckett tiill begge for^{ne} Sogne skal søge tiill Jersie Kircke; och skall Jersie Kircke och Solrøed Kircke vere vnder en Prest, och skall Skendsued och Haffdrup Kircke komme Jersie och Solrøed Kircker til Hielp tiill Bygningens Behoff. Vdj Ringsted Herriit, Sogne

Af: H.F. Rørdam (udg.)

Danske Kirkelove bd.1. s.433

I det 16de Aarhundrede blev den evangelisk-lutherste Kirke Folkekirke. Nu svandt med Munkene og Nonner ogsaa Tiggermunkene bort fra alle Veje og Byer, Klostrene ophævedes, Præsterne fik Lov at gifte sig, Gudstjenesten blev paa „den danske Tunge“, og Menigheden begyndte selv at synge Salmerne. Mangen en katolsk Præst blev vel den første lutherste og blev saaledes paa en Maade i sit Embede; om det blev saaledes her, ved jeg ikke. I Aaret 1476, et godt halvt Aarhundrede før Reformationens Indførelse, var Hr. Jens Jepsen Præst her, og Hr. Sewren i Reformationstiden. Den første lutherste Præst her hed Hr. Jeppe Hansen. I en gammel Bog i Præstegaarden er antegnet, at „hans Fornavn staar paa Degnestolen i „Endisløf Kirke“, men Tilnavnet ikke; han var Præst 1553, da Stolen blev gjort. Den næste Præst var Hr. Niels Olsen, om hvem den samme gamle Bog melder, at „hans Navn staar paa Altertavlen i Vraaby Kirke, og paa nogle af Stolene neden i Taarnet her i Endisløf Kirke, at de i hans Tid var bleven gjorte og det med det Aarstal 1575.“ Den tredie, Hr. Ole Jernløse, „hans Navn staar paa Prædikestolen i Vraaby Kirke med Aarstal 1614 og menes at skulle

I det 16de Aarhundrede blev den evangelisk-lutherske Kirke Folkekirke. Nu svandt med Munkene og Nonner ogsaa Tiggermunkene bort fra alle Veje og Byer, Klostrene ophævedes, Præsterne fik Lov at gifte sig, Gudstjenesten blev paa "den danske Tunge", og Menigheden begyndte selv at synge Salmerne. Mangen en katolsk Præst blev vel den første lutherske og blev saaledes paa en Maade i sit Embede: om det blev saaledes her, ved jeg ikke. I Aaret 1476, et godt halvt Aarhundrede før Reformationens Indførelse, var Hr. Jens Jepsen Præst her, og Hr. Sewren i Reformationstiden. Den første lutherske Præst her hed Hr. Jeppe Hansen. I en gammel Bog i Præstegaarden er antegnet, at "hans Fornavn staar paa Degnestolen i "Endisløf Kirke", men Tilnavnet ikke; han var Præst 1553, da Stolen blev gjort. Den næste Præst var Hr. Niels Olsen, om hvem den samme gamle Bog melder, at "hans Navn staar paa Altertavlen i Vraaby Kirke, og paa nogle af Stolene neden i Taarnet her i Endisløf Kirke, at de i hans Tid var bleven gjorte og det med det Aarstal 1575." Den tredie, Hr. Ole Jernløse, "hans Navn staar paa Prædikestolen i Vraaby Kirke med Aarstal 1614 og menes at skulle

have været en Søn af Formanden." Men nu er vi ved Overgangen til:

II.

Det 17de Aarhundrede.

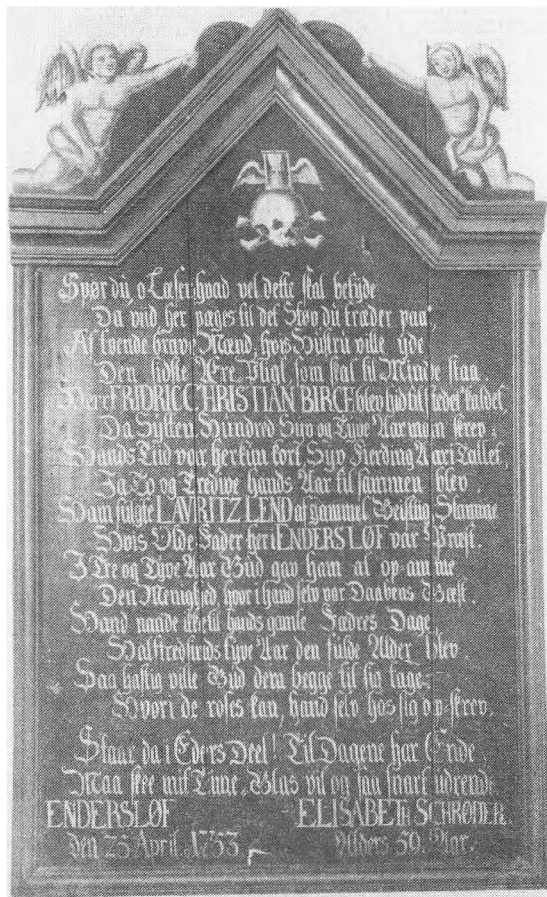
Det var Christian den 4des Dage. Hans Navnetræk, C4, ses endnu i Vraaby Kirke paa Alter og Prædikestol. Denne Kirke, Anneks til Enderslev, skulde, i Følge kongeligt Klemmebrev af 9de Maj 1555, nedlægges (som vist ogsaa Havdrup og Kirkeskjensved Kirker paa "Heden") og Menigheden henvises til "Endisløff Kirke"; men den staar endnu i det Herrens Aar 1908 som ogsaa de 2 andre Kirker). Vraaby Kirke har haft, som Enderslev Kirke endnu har, et "Pallads" - af Folk kaldet saaledes; det vil sige et Pulpitur; det var hvidmalet i Vraaby Kirke, hvad Husmand Niels Jørgensens Enke har fortalt; thi hun har set det som Barn. Tæt pakket sammen - som vi senere skal se - laa Enderslev By, og Præsterne hed Tidemand Johansen, Laurids Jakobsen (Farfader), Tidemand Lend (Fader) og Caspar Lemvigh, Friederich Kristian Birch, Laurids Lend (Søn) - mest Præster af samme Familie. Kaldet gik paa en Maade i Arv, stundom gennem Præsteenken eller Præste=

have været en Søn af Formanden." Men nu er vi ved Overgangen til:

II.

Det 17de Aarhundrede.

Det var Christian den 4des Dage. Hans Navnetræk, C4, ses endnu i Vraaby Kirke paa Alter og Prædikestol. Denne Kirke, Anneks til Enderslev, skulde, i Følge kongeligt Klemmebrev af 9de Maj 1555, nedlægges (som vist ogsaa Havdrup og Kirkeskjensved Kirker paa "Heden") og Menigheden henvises til "Endisløff Kirke"; men den staar endnu i det Herrens Aar 1908 som ogsaa de 2 andre Kirker). Vraaby Kirke har haft, som Enderslev Kirke endnu har, et "Pallads" - af Folk kaldet saaledes; det vil sige et Pulpitur; det var hvidmalet i Vraaby Kirke, hvad Husmand Niels Jørgensens Enke har fortalt; thi hun har set det som Barn. Tæt pakket sammen - som vi senere skal se - laa Enderslev By, og Præsterne hed Tidemand Johansen, Laurids Jakobsen (Farfader), Tidemand Lend (Fader) og Caspar Lemvigh, Friederich Kristian Birch, Laurids Lend (Søn) - mest Præster af samme Familie. Kaldet gik paa en Maade i Arv, stundom gennem Præsteenken eller Præste=

Spør du o Læstergaard vel dette skal betyde
Du vnd her paaes til det Skov du træder paa
At lærde brude Mand hos Døttern vilde yde
Den sidste Værdial som skal til Døttern staa
Hver RIDRIG CHRISTIAN BIRCK blev hidtil fædret kaldet
Da Sytten Hundred Syv og Tyve Aar ind i skred
Hands Tid var her til fort Syv Hæding Aar i alle
I de og Tyve hants Aar til færdmen blev
Som fulgte LARITZ LEND af gammel Dørling Slægt
Svois Værd Sager heri ENDERSLØF var Dørl.
I de og Tyve Aar Tid gav ham at op om tre
Den Mængde spør i hand selv var Daabens Dørl.
Hand naade det til hants gamle Saders Dage
Salfredheds fyve Aar den fulde Alder blev
Saa hants vilde Tid dem begge til sin Tugt
Svori de rofs kan hand selv hos sig o p. skrev
Slaar du i Eders Dørl Til Dagene har Ende
Maa ske mit Løst. Svas du og sin haart idend
ENDERSLØF ELISABETH SCHRÖDER
Den 25 April 1753 Alders 59. Aar.

Epitafiet i Enderslev kirkes våbenhus.

datteren, til Eftermanden ved Ægteskab; den Tids Skik og Brug, tildels vel af Pengehensyn, der var jo ingen Pension eller kun lidet at erholde for Præsteenker og Døtre, og ingen Assurance kendte man til, og Menigheden vilde vel nødvendig have en Præsteenke med sine, i dobbelt Forstand maaske, uopdragne Børn paa den Tids tarvelige Fattigvæsen, saa var det lettest at bebyrde Eftermanden med deres Forsørgelse ved Ægteskab. Men, naar undtages Præsteres Navne, kende vi saa ellers nogen af hin, nu saa fjærne Tids Mennesker? Om et Par af Præsterne kan vi læse lidt paa en Tavle i Enderslev Kirke; Hr. Laurids Lend, der nu egentlig hører det 18de Aarhundrede til, men lad os her tage ham med i Præsterækken, var vel den betydeligste. Han har i hvert Fald optegnet meget om Præstekaldet og de Forhold, der nærmest knyttede sig dertil, og han har gjort det med den fineste og zirligste Skrift, der tænkes kan — et rent Kunstværk af Skrift. Han har ogsaa paa sin Bis været en praktisk Mand, men ikke just paa den heldigste Maade; thi han blev tiltalt for ulovlig Brændevinsbrænding, en af Landboernes i Datiden hyppigste Lovovertrædelser. Dog, et Navn, et

datteren, til Eftermanden ved Ægteskab; den Tids Skik og Brug, tildels vel af Pengehensyn, der var jo ingen Pension eller kun lidet at erholde for Præsteenker og Døtre, og ingen Assurance kendte man til, og Menigheden vilde vel nødvendig have en Præsteenke med sine, i dobbelt Forstand maaske, uopdragne Børn paa den Tids tarvelige Fattigvæsen, saa var det lettest at bebyrde Eftermanden med deres Forsørgelse ved Ægteskab. Men, naar undtages Præsteres Navne, kende vi saa ellers nogen af hin, nu saa fjærne Tids Mennesker? Om et Par af Præsterne kan vi læse lidt paa en Tavle i Enderslev Kirke; Hr. Laurids Lend, der nu egentlig hører det 18de Aarhundrede til, men lad os her tage ham med i Præsterækken, var vel den betydeligste. Han har i hvert Fald optegnet meget om Præstekaldet og de Forhold, der nærmest knyttede sig dertil, og han har gjort det med den fineste og zirligste Skrift, der tænkes kan — et rent Kunstværk af Skrift. Han har ogsaa paa sin Vis været en praktisk Mand, men ikke just paa den heldigste Maade; thi han blev tiltalt for ulovlig Brændevinsbrænding, en af Landboernes i Datiden hyppigste Lovovertrædelser. Dog, et Navn, et

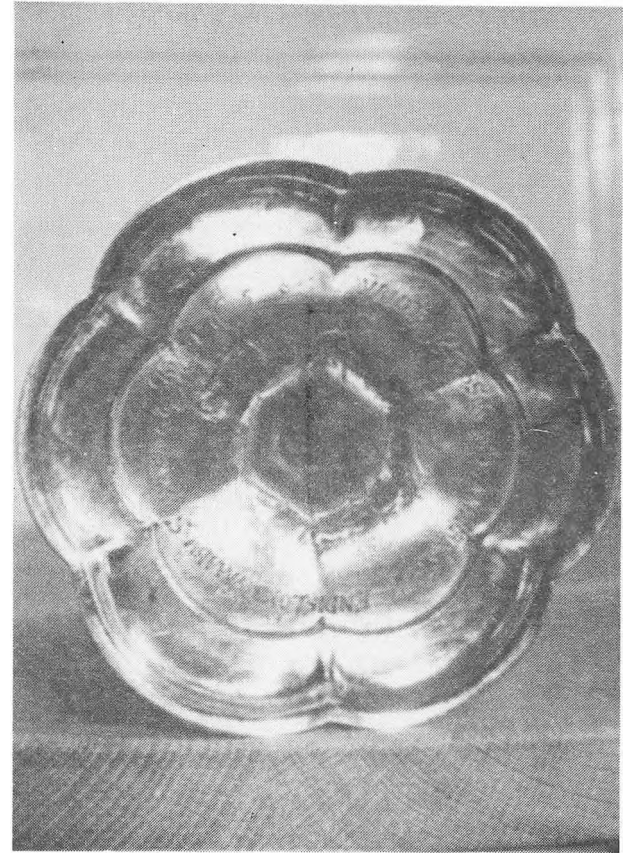
Indskriften på Enderslev kirkes nordmur.

eneste, er os opbevaret fra det 17de Aarhundrede. Der staar paa en Sten, indmuret paa Enderslev Kirkes nordre Væg, indstaaret eller ridset følgende: „Jakob Nielsøn, boende i Endisløff, døde 17de August 1637, og ligger herudfor begravit“. Hvem var denne Mand? Vi ved det ikke. Maaske en indflydelsesrig Bonde, en Bondefoged eller Oldermænd. Efter den Tids Mening ikke fornem nok til at blive begravet inde i Kirken under Gulvet, hvor Herremænd og Præster lagdes ned, men dog værdig at hvile saa nær ved Kirkemuren som mulig; og saa har det føjet sig saaledes, at hans Mindesten har bevaret hans Navn gennem Aarhundreder og vil vel hans Navn staa der endnu, naar de nuværende Minder med deres Navne er forsvundne, som allerede alle de andre gamle Minder og Kors er borte. Men sæt nu, at man var kommen til Enderslev — den til daglig saa stille Landsby — en god Snes Aar efter Jakob Nielsøns Død, da Frederik d. 3die havde fulgt sin Fader Christian d. 4de paa Danmarks Throne, at man den 12te Februar 1658 var kommen hertil, da vilde man have fundet, at der maatte være noget ganske overordentligt usædvanligt paa Færde; thi se og hør, hvilke mange Mennesker, og hvilke

eneste, er os opbevaret fra det 17de Aarhundrede. Der staar paa en Sten, indmuret paa Enderslev Kirkes nordre Væg, indstaaret eller ridset følgende: "Jakob Nielsøn, boende i Endisløff, døde 17de August 1637, og ligger herudfor begravit". Hvem var denne Mand? Vi ved det ikke. Maaske en indflydelsesrig Bonde, en Bondefoged eller Oldermænd. Efter den Tids Mening ikke fornem nok til at blive begravet inde i Kirken under Gulvet, hvor Herremænd og Præster lagdes ned, men dog værdig at hvile saa nær ved Kirkemuren som mulig; og saa har det føjet sig saaledes, at hans Mindesten har bevaret hans Navn gennem Aarhundreder og vil vel hans Navn staa der endnu, naar de nuværende Minder med deres Navne er forsvundne, som allerede alle de andre gamle Minder og Kors er borte. Men sæt nu, at man var kommen til Enderslev — den til daglig saa stille Landsby — en god Snes Aar efter Jakob Nielsøns Død, da Frederik d. 3die havde fulgt sin Fader Christian d. 4de paa Danmarks Throne, at man den 12te Februar 1658 var kommen hertil, da vilde man have fundet, at der maatte være noget ganske overordentligt usædvanligt paa Færde; thi se og hør hvilke mange Mennesker, og hvilke

Enderslev kirkes alterkalk.

Indskriften på kalkens fodstykke.

høje Raab. Det var de forreste Afdelinger af Evenstekongen Karl X. Gustavs Hær, der naaede Enderslev. Saa vrinklede Byen da af svenske Krigsfolk; de var Fjender og de toge ikke blidt, og der har neppe været meget at tage af. Og maaske Kongen selv eller nogle af hans Krigs-
 øverste har opslaaet deres Bolig i Præstegaarden, det fornemste Sted vel i Byen, skøndt næppe syn-
 derlig adskillende sig fra de andre Gaarde. I
 saa Fald har næppe Sognepræsten, Hr. Lauritz
 Jakobsen, saalidt som Byens Folk, været
 synderlig glade. Mon Svenskerne skulde have
 røvet Kirkens Kalk? Thi paa Fodstykket af den
 nuværende Kalk staar skrevet, „at Lauritz Jakob-
 sen, Sognepræst til Endisløff og Vraaby Sohner,
 28. Juli 1658 har skænket den; og mærkelig nok,
 vort Nabo sogn „Haarlev“ har ogsaa i samme
 Aar faaet en ny Kalk. Mon Svenskerne skulde
 have røvet dem begge to? Maaske; dog man kan
 jo gøre et Skarn Uret; mulig er det den danske
 Krone, der af Pengetrang i disse trange Dage
 selv har paabudt dem at indsendes til at smelte
 Mynt af. Naa, uanset dette, saa huserede de
 Svenske jo forfærdeligt paa disse Egne af Sjæl-
 land. Som bekendt var det jo deres Konges Agt

høje Raab. Det var de forreste Afdelinger af
 Svenskekongen Karl X. Gustavs Hær, der naaede
 Enderslev. Saa vrinklede Byen da af svenske
 Krigsfolk; de var Fjender og de toge ikke blidt,
 5 og der har neppe været meget at tage af. Og
 maaske Kongen selv eller nogle af hans Krigs-
 øverste har opslaaet deres Bolig i Præstegaarden,
 det fornemste Sted vel i Byen, skøndt næppe syn-
 derlig adskillende sig fra de andre Gaarde. I
 10 saa Fald har næppe Sognepræsten, Hr. Lauritz
 Jakobsen, saalidt som Byens Folk, været
 synderlig glade. Mon Svenskerne skulde have
 røvet Kirkens Kalk? Thi paa Fodstykket af den
 nuværende Kalk staar skrevet, "at Lauritz Jakob-
 15 sen, Sognepræst til Endisløff og Vraaby Sohner,
 28. Juli 1658 har skænket den; og mærkelig nok,
 vort Nabo sogn "Haarlev" har ogsaa i samme
 Aar faaet en ny Kalk. Mon Svenskerne skulde
 have røvet dem begge to? Maaske; dog man kan
 20 jo gøre et Skarn Uret; mulig er det den danske
 Krone, der af Pengetrang i disse trange Dage
 selv har paabudt dem at indsendes til at smelte
 Mynt af. Naa, uanset dette, saa huserede de
 Svenske jo forfærdeligt paa disse Egne af Sjæl-
 25 land. Som bekendt var det jo deres Konges Agt

at faa Danmark til Eje. Det lykkedes ham vel ikke; men hvad der lykkedes ham var at faa tilranet sig de skaanske Provinser og at faa særlig Sjælland grundig ødelagt for Resten af Aarhundredet. Dønningerne af denne Uvejrsstorm mærkedes og føltes langt ind i næste Aarhundrede. I Slutningen af det 17de Aarhundrede laa meget Gods og mange Byer næsten ganske øde i disse Egne. Derom har man jo nok hørt; men man forfærdes ligefrem over Tilstanden, naar man læser om By efter By omtrent saaledes (jvfr. Bemmetofte Klosters Optegnelser): en Gaard — den ligger helt paa Jorden, ingen Mennesker, ingen Kreaturer; en Gaard — en Længe, forfalden, staar; en enkelt Ko eller Hest; og saa hele Byen, ja hele Godsset, videre i den Dur. Da har Enderslev By og Sogn ogsaa døjet sit; ja det var, og der kom i lang Fremtid, svære Tider. Thi hvad skulde Godsejerne, og næsten alt var den Gang Fæste, stille op under slige Vilkaar? Her i Enderslev var Gods fra mange Steder: Vallø, den Gang endnu ikke Kloster eller Stift, men adeligt Gods; Thurebyholm, den Gang endnu ikke under Bregentved, men en selvstændig Herregaard; Kjøbenhavns Magistrat,

at faa Danmark til Eje. Det lykkedes ham vel ikke; men hvad der lykkedes ham var at faa tilranet sig de skaanske Provinser og at faa særlig Sjælland grundig ødelagt for Resten af Aarhundredet. Dønningerne af denne Uvejrsstorm mærkedes og føltes langt ind i næste Aarhundrede. I Slutningen af det 17de Aarhundrede laa meget Gods og mange Byer næsten ganske øde i disse Egne. Derom har man jo nok hørt; men man forfærdes ligefrem over Tilstanden, naar man læser om By efter By omtrent saaledes (jvfr. Vemmetofte Klosters Optegnelser): en Gaard — den ligger helt paa Jorden, ingen Mennesker, ingen Kreaturer; en Gaard — en Længe, forfalden, staar; en enkelt Ko eller Hest; og saa hele Byen, ja hele Godsset, videre i den Dur. Da har Enderslev By og Sogn ogsaa døjet sit; ja det var, og der kom i lang Fremtid, svære Tider. Thi hvad skulde Godsejerne, og næsten alt var den Gang Fæste, stille op under slige Vilkaar? Her i Enderslev var Gods fra mange Steder: Vallø, den Gang endnu ikke Kloster eller Stift, men adeligt Gods; Thurebyholm, den Gang endnu ikke under Bregentved, men en selvstændig Herregaard; Kjøbenhavns Magistrat,

Univeritetet, og en Gaard hørte til Gammel Kjøgegaard; den blev siden mageskiftet og kom til Vallø (Stiftslæge Rode har oplyst, at $28/3$ 1778 var der Mageskifte mellem Vallø Slift og Gammelkjøgegaard om en Gaard i Enderslev, Zire Madsens Gaard: 7 Tdr. 3 Fdkr. 1 Album Hartkorn og 1 Skp. 1 Fdkr. 1 Album Skovskuld, som svarede Landgilde Byg 7 Tdr. 2 Skp. 2 Album og Hoveripenge 4 Rdlr. aarlig - 10-20 Svins Ulden). Denne Gaard, ligeledes oplyst af Stiftslæge Rode, var nuværende Lars Nielsens Gaard paa Holteland, der, som vi senere skal se, ved Siden af Jens Jørgensens forhenværende Gaard, sammesteds, dengang laa midt inde i Byen, der hvor nu Brugsforeningen er opført og Smed Lars Jensen og Dorthe, Hans Kristensens Enke, bor.

III.

Det 18de Aarhundrede.

Lad os nu — i dette næste Aarhundrede — gaa en Gang gennem Enderslev By; lad os se os godt om; thi det er det sidste Aarhundrede, i hvilket den beholder sit ældgamle Udseende. I 1805 ændrede Udskiftningen hele dens hidtidige Præg. Endnu laa den tætpakket som fra Arilds Tid. Vi kommer ind i Byen vesterfra, fra de

Univeritetet, og en Gaard hørte til Gammel Kjøgegaard; den blev siden mageskiftet og kom til Vallø (Stiftslæge Rode har oplyst, at $28/3$ 1778 var der Mageskifte mellem Vallø Slift og Gammelkjøgegaard om en Gaard i Enderslev, Zire Madsens Gaard: 7 Tdr. 3 Fdkr. 1 Album Hartkorn og 1 Skp. 1 Fdkr. 1 Album Skovskuld, som svarede Landgilde Byg 7 Tdr. 2 Skp. 2 Album og Hoveripenge 4 Rdlr. aarlig - 10-20 Svins Ulden). Denne Gaard, ligeledes oplyst af Stiftslæge Rode, var nuværende Lars Nielsens Gaard paa Holteland, der, som vi senere skal se, ved Siden af Jens Jørgensens forhenværende Gaard, sammesteds, dengang laa midt inde i Byen, der hvor nu Brugsforeningen er opført og Smed Lars Jensen og Dorthe, Hans Kristensens Enke, bor.

III.

Det 18de Aarhundrede.

Lad os nu — i dette næste Aarhundrede — gaa en Gang gennem Enderslev By; lad os se os godt om; thi det er det sidste Aarhundrede, i hvilken den beholder sit ældgamle Udseende. I 1805 ændrede Udskiftningen hele dens hidtidige Præg. Endnu laa den tætpakket som fra Arilds tid. Vi kommer ind i Byen vesterfra, fra de

Træskomand P.Larsens hus

Kærvej 51 (14.13)

fotograferet juli 1984

gamle Byer Aggæthorp (Aggerup nu) og Povelstrup (Poulstrup nu), der høre med til Sognet. Poulstrup, hvor der efter Sagnet skal have ligget et Slot eller vel en Borg*), har i Aarhundreder som lige til 1907's Begyndelse haft 2 Gaarde og 1 Hus; men nu i Aar er den ene Gaard parcelleret ud i mange smaa Ejendomme. Vi gaa op mod selve Enderslev By. Der, paa vor høje Haand, hvor nu Træskomand gml. P. Larsen bor, paa Thurebyholms Gods, der blev indlemmet i Grevskabet Bregentved, skænket af Frederik V. til Adam Gottlob Moltke, den første Greve M., boede den Gang en Smed og laa en Smedie; Jorden er nu hos Ole Madsen ved Haarlevvejen. Gamle Mads Jensen i Magistraten har fortalt, at der boede hans Mormoders Forældre -- hun var født 1764. Denne Smed, der holdt to Heste, og altsaa maa have haft det meget godt, maatte smede for Greven til hans ny Kostald, og det var tungt for hans Datter at bære Søm lige til Bregentved. Greven selv besøgte Smeden en Gang; det har sikkert været til Hest eller i Køretøj med 4 Heste for; Vejene var jo daarlige og Føret ofte rædsomt. Et sligt Besøg har vakt Opsigt.

*) Munkesten er fundne.

gamle Byer Aggæthorp (Aggerup nu) og Povelstrup (Poulstrup nu), der høre med til Sognet. Poulstrup, hvor der efter Sagnet skal have ligget et Slot eller vel en Borg^x), har i Aarhundreder
 5 som lige til 1907's Begyndelse haft 2 Gaarde og 1 Hus; men nu i Aar er den ene Gaard parcelleret ud i mange smaa Ejendomme. Vi gaa op mod selve Enderslev By. Der, paa vor høje Haand, hvor nu Træskomand gml. P. Larsen bor,
 10 paa Thurebyholms Gods, der blev indlemmet i Grevskabet Bregentved, skænket af Frederik V. til Adam Gottlob Moltke, den første Greve M., boede den Gang en Smed og laa en Smedie; Jorden er nu hos Ole Madsen ved Haarlevvejen.
 15 Gamle Mads Jensen i Magistraten har fortalt, at der boede hans Mormoders Forældre -- hun var født 1764. Denne Smed, der holdt to Heste, og altsaa maa have haft det meget godt, maatte smede for Greven til hans ny Kostald, og det var
 20 tungt for hans Datter at bære Søm lige til Bregentved. Greven selv besøgte Smeden en Gang; det har sikkert været til Hest eller i Køretøj med 4 Heste for; Vejene var jo daarlige og Føret ofte rædsomt. Et sligt Besøg har vakt Opsigt.

^x) Munkesten er fundne.

Ligeoverfor, hvor nu Jens Madsen bor, laa Kristen Bertelsens Gaard ved Kristen Bertelsens Pøl, et Vandhul. Der havde de 10 Heste for Ploven, og de løb løbsk; de har ikke været saa daarlige endda. Denne Gaard er nu Snedkergaarden. Lad os gaa lidt videre; dog først kigge ned ad Vraabyvejen. Der var atter en Gaard, hvor Lars Olsens fhv., nu Hans Hansens, Hus ligger; det var nuværende Lars Larsens Gaard i Gammelsø. Dog tilbage til Hovedgaden igen, Vejen gennem Byen. Der laa paa den højre, sydlige Side, som nu, Væver Jens Jensens Hus, hvis Jord P. Nielsen i Hestehaven nu besidder. Ligeoverfor, paa Nordsiden, laa et Hus i Mads Olsens Vænge (dengang kaldt Kalvshaven): et Stykke til Kalve; flere Gaarde havde et saadant, f. Eks. ogsaa Ole Pedersens Kalvshave). Dette Hus' Jord har nu Jens Larsen i Hestehaven. Saa kom Mads Olsens Gaard, og omtrent ligeoverfor, hvor Knud nu bor, laa Jens Nielsens Gaard paa Holteland. Ved Siden deraf P. Pedersens Hus, hvor nu Slagteren bor, og hvis Jord Hans Pedersen har, og saa Lars Olsens Gaard. For saa at blive lidt paa samme Side; thi det var ikke saa let at komme over Vejen fra den ene Side til

Ligeoverfor, hvor nu Jens Madsen bor, laa Kristen Bertelsens Gaard ved Kristen Bertelsens Pøl, et Vandhul. Der havde de 10 Heste for Ploven, og de løb løbsk; de har ikke været saa daarlige endda. Denne Gaard er nu Snedkergaarden. Lad os gaa lidt videre; dog først kigge ned ad Vraabyvejen. Der var atter en Gaard, hvor Lars Olsens fhv., nu Hans Hansens, Hus ligger; det var nuværende Lars Larsens Gaard i Gammelsø. Dog tilbage til Hovedgaden igen, Vejen gennem Byen. De laa paa den højre, sydlige Side, som nu, Væver Jens Jensens Hus, hvis Jord P. Nielsen i Hestehaven nu besidder. Ligeoverfor, paa Nordsiden, laa et Hus i Mads Olsens Vænge (dengang kaldt Kalvshaven): et Stykke til Kalve; flere Gaarde havde et saadant, f. Eks. ogsaa Ole Pedersens Kalvshave). Dette Hus' Jord har nu Jens Larsen i Hestehaven. Saa kom Mads Olsens Gaard, og omtrent ligeoverfor, hvor Knud nu bor, laa Jens Nielsens Gaard paa Holteland. Ved Siden deraf P. Pedersens Hus, hvor nu Slagteren bor, og hvis Jord Hans Pedersen har, og saa Lars Olsens Gaard. For saa at blive lidt paa samme Side; thi det var ikke saa let at komme over Vejen fra den ene Side til

den anden, den slyngede sig slemt, gik ud og ind; og kan den til Tider endnu være bundløs, hvordan var den da ikke den Gang? Og et Møddingsted ved Knuds gjorde det svært at komme over til Mads Olsens; se saa altsaa paa den søndre Side finde vi endnu en Gaard, dér, hvor Skræderen bor nu, det var Jens Pedersens Gaard paa Overdrevet. De andre Overdrevsgaarde har vist ogsaa ligget i Byen, en eller to paa Mads Olsens Mark vest for Niels P. Larsens Hus. Nu maa vi gaa lidt ud og ind, Bygaden var næppe synderlig reguleret, og udenfor Byerne var der vist ofte flere Spor ved Siden af hinanden paa de ikke eller kun højt ufuldstændig indkastede eller afgrøftede Veje ligesom nu paa de jydskede Hedeveje gennem Lyngen. Ved Bygaden laa saa paa samme Side Jens Klausens Hus, hvis Jord er Hans Poulsens i Magistraten, og Skomagerens, hvis Jord er Rasmus Madsens og Hans Larsens i Magistraten, og Lars Rasmussens, Niels Svendsens og Søren Jensens Huse, hvis Jord er Kristen Jakobsens i Magistraten. Gaa vi over Vejen ved Grethes Hus, da er dets Jord nu hos Rasmus Olsen, og Hans Jørgensens og Tømmerens Huse; deres Jord er hos Boelsmand Jens Kristensen i Høstmarken og

den anden, den slyngede sig slemt, gik ud og ind; og kan den til Tider endnu være bundløs, hvordan var den da ikke den Gang? Og et Møddingsted ved Knuds gjorde det svært at komme over
5 til Mads Olsens; se saa altsaa paa den søndre Side finde vi endnu en Gaard, dér, hvor Skræderen bor nu, det var Jens Pedersens Gaard paa Overdrevet. De andre Overdrevsgaarde har vist ogsaa ligget i Byen, en eller to paa Mads Olsens
10 Mark vest for Niels P. Larsens Hus. Nu maa vi gaa lidt ud og ind, Bygaden var næppe synderlig reguleret, og udenfor Byerne var der vist ofte flere Spor ved Siden af hinanden paa de ikke eller kun højt ufuldstændig indkastede eller afgrøftede Veje ligesom nu
15 paa de jydskede Hedeveje gennem Lyngen. Ved Bygaden laa saa paa samme Side Jens Klausens Hus, hvis Jord er Hans Poulsens i Magistraten, og Skomagerens, hvis Jord er Rasmus Madsens og Hans Larsens i Magistraten, og Lars Ras-
20 mussens, Niels Svendsens og Søren Jensens Huse, hvis Jord er Kristen Jakobsens i Magistraten. Gaa vi over Vejen ved Grethes Hus, da er dets Jord nu hos Rasmus Olsen, og Hans Jørgensens og Tømmerens Huse; deres Jord er
25 hos Boelsmand Jens Kristensen i Høstmarken og

Enderslev Brugs.

som den så ud mellem 1907 og 1914.

Ole Nielsen paa Overdrevet (Peder Hansen har en Del af den gamle Degnelod). Der, hvor Brugsforeningen nu ligger og Smed Lars Jensen og Dorthe, Husmand Hans Kristensens Enke bor, finde vi atter Gaarde, hele to, det er Jens Jørgensens fhv. og Lars Nielsens Gaard paa Holte-land, sidstnævnte, som før omtalt, i sin Tid hørende til Gammelkjøgegaard. Og hvor Hans Dreyer Larsen bor, laa atter en Gaard, Hans Rasmus-
 10 sens nuværende, udflyttet til Haarlevvejen. Af dens Lod er Hans Johansens Jord taget. Og igen en Gaard lige ved Siden af, hvor Bødker Hans Jørgensen bor, det var Jens Knudsens gamle Gaard, og saa kom Andreas Larsens Gaard, der afsluttede Bygaden's søndre Side, og hvis Bygninger nu i 1907 er flyttede udenfor Byen, saa denne Byside nu slutter af med et Hus og en Smedie. Vende vi saa tilbage gennem Byen og dreje os om mod dens nordre Side, saa var der atter en Gaard, hvor Lars Mortensens Hus nu staa; det var Jens Mortensens Gaard, nu flyttet ud, langt op i Alminde. Og hvor nu Wilhelm bor, staar endnu Stuehuset til den Gaard, som dér laa, det var Ingvor Hansens Gaard, nu flyt-
 25 tet ud til allerlængst oppe ved Hestehaven, og

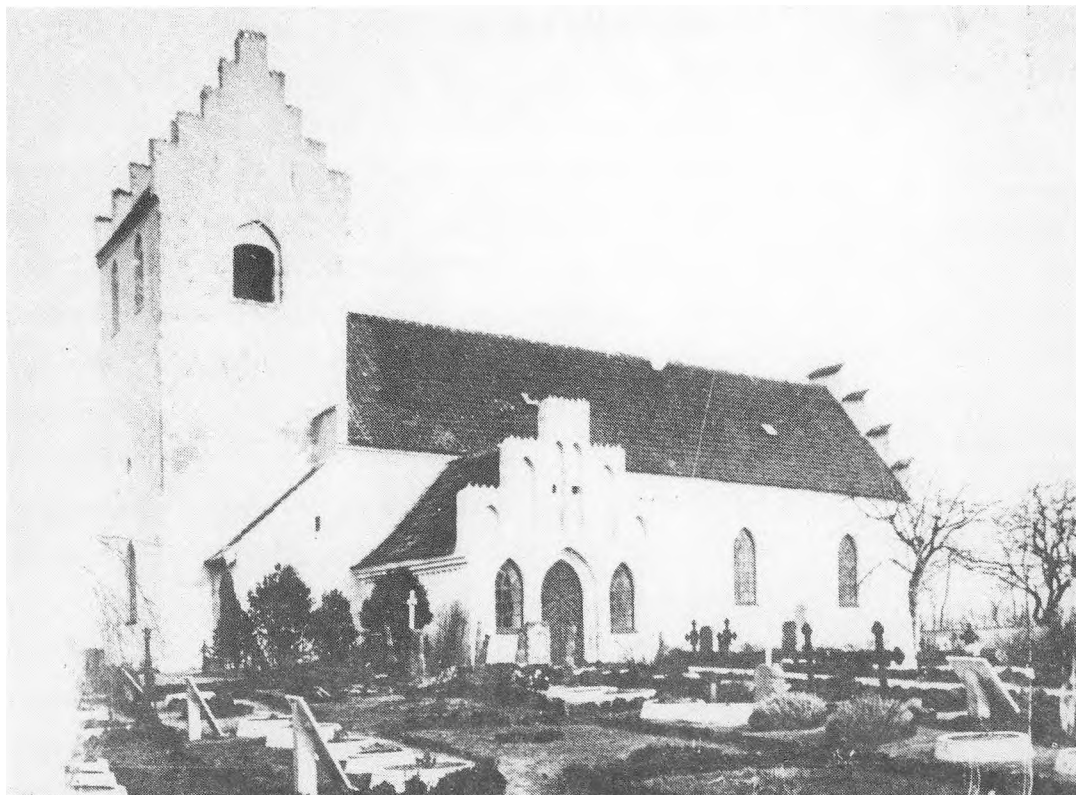
Ole Nielsen paa Overdrevet (Peder Hansen har en Del af den gamle Degnelod). Der, hvor Brugsforeningen nu ligger og Smed Lars Jensen og Dorthe, Husmand Hans Kristensens Enke bor,
 5 finde vi atter Gaarde, hele to, det er Jens Jørgensens fhv. og Lars Nielsens Gaard paa Holte-land, sidstnævnte, som før omtalt, i sin Tid hørende til Gammelkjøgegaard. Og hvor Hans Dreyer Larsen bor, laa atter en Gaard, Hans Rasmus-
 10 sens nuværende, udflyttet til Haarlevvejen. Af dens Lod er Hans Johansens Jord taget. Og igen en Gaard lige ved Siden af, hvor Bødker Hans Jørgensen bor, det var Jens Knudsens gamle Gaard, og saa kom Andreas Larsens Gaard,
 15 der afsluttede Bygaden's søndre Side, og hvis Bygninger nu i 1907 er flyttede udenfor Byen, saa denne Byside nu slutter af med et Hus og en Smedie. Vende vi saa tilbage gennem Byen og dreje os om mod dens nordre Side, saa var der atter en Gaard, hvor Lars Mortensens Hus nu staa; det var Jens Mortensens Gaard, nu flyttet ud, langt op i Alminde. Og hvor nu Wilhelm bor, staar endnu Stuehuset til den Gaard, som dér laa, det var Ingvor Hansens Gaard, nu flyt-
 25 tet ud til allerlængst oppe ved Hestehaven, og

Den store sten i Enderslev gadekær.

Birthe Peder Jensens Hus var et Rytterhus, bygget til den. Saa kom den Gaard, der er delt i vore Dage, hvis Stuehus endnu staar og ejes af Hans Hansens Enke, og paa hvis Gaardsplads nu Vindmøllen med Frederiksens Træskæveri og Maskiner staar. Og igen en Gaard, hvor Tækkemanden nu bor. Det var Lars Frederiksens, nu flyttet ud ad Haarlev til. Deroverfor laa Sognefogedens Gaard med et Hus, der nu er nedrevet, overfor Ivars, der ligger paa den anden Side Vejen, og hvis Jord nu hører til Jens Pedersen i Hestehaven. I den Kalvshave, der hørte til Sognefogedens Gaard, laa flere, nu forlængst nedrevne, Huse; nu er det Gaardens Stakkehave. Lars Andersens og Lars Jensens Huse komme nedenfor ved Vejen, men deres Jorder høre nu til Hans Jensen i Hestehaven. Saa staa vi i Midten af Byen, ved Præstebroen og Gadekæret, det sidste vel næppe saa pænt, mulig heller ikke saa stort som nu; men den store prægtige Sten, der stadig er en Pryd for det, har vel nok alt den Gang ligget der; thi hvem kan sige, hvor den stammer fra? Vi kigge over mod den anden Side. Der laa en Gadeplads, hvad der forresten ogsaa laa i Vilhelms Vænge,

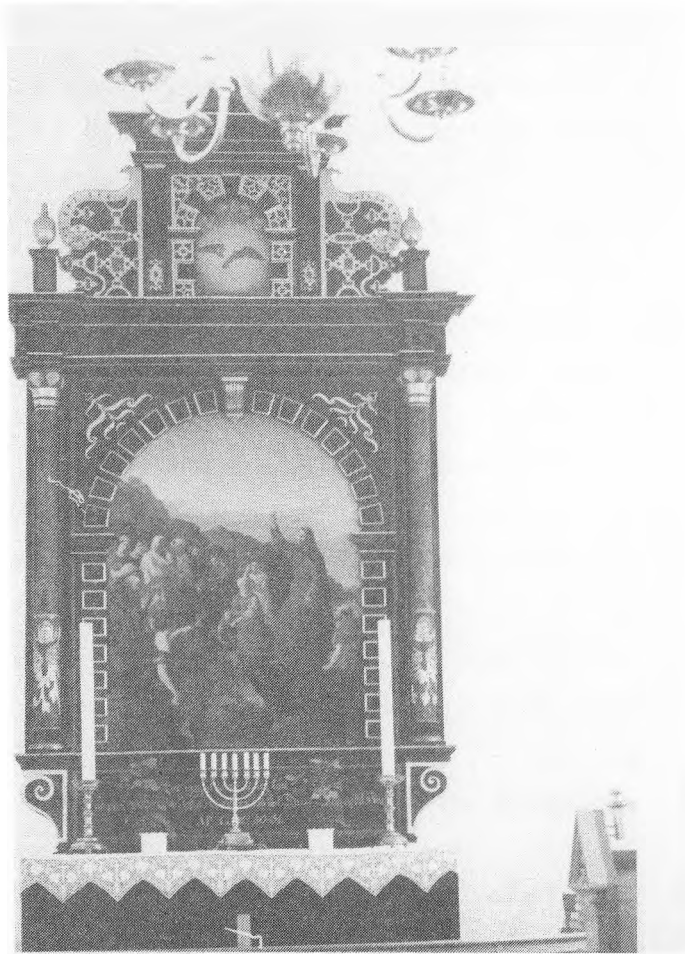
Birthe Peder Jensens Hus var et Rytterhus, bygget til den. Saa kom den Gaard, der er delt i vore Dage, hvis Stuehus endnu staar og ejes af Hans Hansens Enke, og paa hvis Gaardsplads nu Vindmøllen med Frederiksens Træskæveri og Maskiner staar. Og igen en Gaard, hvor Tækkemanden nu bor. Det var Lars Frederiksens, nu flyttet ud ad Haarlev til. Deroverfor laa Sognefogedens Gaard med et Hus, der nu er nedrevet, overfor Ivars, der ligger paa den anden Side Vejen, og hvis Jord nu hører til Jens Pedersen i Hestehaven. I den Kalvshave, der hørte til Sognefogedens Gaard, laa flere, nu forlængst nedrevne, Huse; nu er det Gaardens Stakkehave. Lars Andersens og Lars Jensens Huse komme nedenfor ved Vejen, men deres Jorder høre nu til Hans Jensen i Hestehaven. Saa staa vi i Midten af Byen, ved Præstebroen og Gadekæret, det sidste vel næppe saa pænt, mulig heller ikke saa stort som nu; men den store prægtige Sten, der stadig er en Pryd for det, har vel nok alt den Gang ligget der; thi hvem kan sige, hvor den stammer fra? Vi kigge over mod den anden Side. Der laa en Gadeplads, hvad der forresten ogsaa laa i Vilhelms Vænge,

Enderslev kirke set fra syd.

vel en Grønning til alt Slags Brug midt mellem de sammenpakkede Gaarde, inde i hvilke der ofte var Bolig for Indsiddersfamilier, der var knyttede til Gaarden. Fra Grøften gennem Jens Jepsens Have gik denne Gadeplads ud til Bygaden. Jens Jepsens Hus' fordums Tilliggende har nu Hans Søren Nielsen i Hestehaven, og Niels Olsens — Hestgarderens — og Jens Hanssens Huse — deres Jord har nu Niels Nielsen i Dyndledshuset, og hvor Niels Kristensen bor, har ogsaa ligget et gammelt Hus. Og vester derfor ligger endnu Mads Olsens Gaard paa Byens nordre Side. Men nu altsaa op ad Præstebroen, til Byens Midt- og Hovedpunkt, til Kirken, Præstegaarden og Degneboligen. Her saa det rigtignok langt fra ud som i vore Dage. En Stakkehave, eller maaske en Køkkenhave, og lidt Buske og Træer og en Vandpyt laa ovenfor Præstengen paa den ene Side. Paa den anden Side har Degnens Have næppe set ud som nu. En Pilehave laa mellem Kirken og Præstegaarden. Degnen havde 4 Længer paa sin Bolig. Skole var der endnu ikke til langt ind i Aarhundredet; og ind til Præstegaarden, der næppe var stort anderledes end de andre Gaarde, førte en lukket

vel en Grønning til alt Slags Brug midt mellem de sammenpakkede Gaarde, inde i hvilke der ofte var Bolig for Indsiddersfamilier, der var knyttede til Gaarden. Fra Grøften gennem Jens Jepsens Have gik denne Gadeplads ud til Bygaden. Jens Jepsens Hus' fordums Tilliggende har nu Hans Søren Nielsen i Hestehaven, og Niels Olsens — Hestgarderens — og Jens Hanssens Huse — deres Jord har nu Niels Nielsen i Dyndledshuset, og hvor Niels Kristensen bor, har ogsaa ligget et gammelt Hus. Og vester derfor ligger endnu Mads Olsens Gaard paa Byens nordre Side. Men nu altsaa op ad Præstebroen, til Byens Midt- og Hovedpunkt, til Kirken, Præstegaarden og Degneboligen. Her saa det rigtignok langt fra ud som i vore Dage. En Stakkehave, eller maaske en Køkkenhave, og lidt Buske og Træer og en Vandpyt laa ovenfor Præstengen paa den ene Side. Paa den anden Side har Degnens Have næppe set ud som nu. En Pilehave laa mellem Kirken og Præstegaarden. Degnen havde 4 Længer paa sin Bolig. Skole var der endnu ikke til langt ind i Aarhundredet; og ind til Præstegaarden, der næppe var stort anderledes end de andre Gaarde, førte en lukket

Enderslev kirkes altertavle.

Bort, og Stuelængen laa til 1874-75 mod Vest; den staar endnu for en Del, men er maaske endda ombygget siden den Gang.

Lad os gaa over paa Kirkegaarden. Se, den var omgivet af et Stengærde med Trælaager, skrøbeligt nok, stundom kunde vel Præstens eller Degnens Kør og Faar gaa derind og æde af alt det grønne; thi grønne Tuer var over det hele; Gange var der næppe mere end en af, fra Stænten, Kirkelaagen til Kirkedøren, og Gravene havde ingen Minder; lidt efter lidt rejstes dog et lille Trækors, de blev senere til Jernkors, og nu Kirken selv; den stod som den Dag i Dag, udvendig forsynet med Vaabenhus mod Syd og Taarn mod Vest, med det Sadeltag, der vender modsat næsten alle andre Kirkers, og med de 2 lige store Klokker, forfærdiget 1746; men indvendig, ja, der var vel samme smukke og betydelige Alterramme fra Christian den 4des Tid og i hans Stil, men Altermaleriet: Kristus, der prædiker fra Skibet (af Adam Müller, den tidligt afdøde Kunstner, der blandt andet har malet Luther paa Rigsdagen i Worms, der hænger i Helligaandskirken i Kjøbenhavn), dette Billede er fra 1836 (Mads Jensen i Magistraten har for-

Port, og Stuelængen laa til 1874-75 mod Vest; den staar endnu for en Del, men er maaske endda ombygget siden den Gang.

Lad os gaa over paa Kirkegaarden. Se, den var omgivet af et Stengærde med Trælaager, skrøbeligt nok, stundom kunde vel Præstens eller Degnens Kør og Faar gaa derind og æde af alt det grønne; thi grønne Tuer var over det hele; Gange var der næppe mere end en af, fra Stænten, Kirkelaagen til Kirkedøren, og Gravene havde ingen Minder; lidt efter lidt rejstes dog et lille Trækors, de blev senere til Jernkors, og nu Kirken selv; den stod som den Dag i Dag, udvendig forsynet med Vaabenhus mod Syd og Taarn mod Vest, med det Sadeltag, der vender modsat næsten alle andre Kirkers, og med de 2 lige store Klokker, forfærdiget 1746; men indvendig, ja, der var vel samme smukke og betydelige Alterramme fra Christian den 4des Tid og i hans Stil, men Altermaleriet: Kristus, der prædiker fra Skibet (af Adam Müller, den tidligt afdøde Kunstner, der blandt andet har malet Luther paa Rigsdagen i Worms, der hænger i Helligaandskirken i Kjøbenhavn), dette Billede er fra 1836 (Mads Jensen i Magistraten har for-

talt, at da han det Aar blev konfirmeret, skulde Konfirmanderne ind at se det ny Billede, der lige var kommen). Hvilket Billede, det har afløst, ved man ikke. Figurerne er maaske noget moderne i deres Ansigtstræk, men Kompositionen er god, og navnlig er Landskabet i ypperligt, særlig, hvad dets dybe Perspektiv angaar, et storartet østerlandsk Landskab. Gulvet var næppe saa jævnt eller Stolene saa pænt malede som nu, men maaske var Stolene lige saa magelige eller rettere umage- lige som nu. Men forgæves vilde man søge, hvad nu findes, baade Kakkellov, Lampekrone og Lampetter, og hvad i 1907 kom til: Orgel- harmonium. Men saa til Gængæld i 1738, hvor der kun i hele Pastoratet var 81 Familier, altsaa omkring ved en 400 Mennesker, var der ca. 1000 Kommunikanter, og nu vi er 1100 Mennesker, har vi kun ca. 500 a 550 saadanne.

Se det var Enderslev By i det 18de Aar- hundrede lige til Udskiftningen 1788—1805. Udenfor selve Byen laa kun ganske enkelte Huse som „Flydehuset“ ved Uglegaarden og vel senere Almindehusene og „Marebækshuset“ ved Braaby- vejen ved en Bæk (Mare paa Latin er Hav, Vand paa Dansk) og Lerskovshuset ved Braaby Sogne-

talt, at da han det Aar blev konfirmeret, skulde Konfirmanderne ind at se det ny Billede, der lige var kommen). Hvilket Billede, det har afløst, ved man ikke. Figurerne er maaske noget moderne i deres Ansigtstræk, men Kompositionen er god, og navnlig er Landskabet ypperligt, særlig, hvad dets dybe Perspektiv angaar, et storartet østerlandsk Landskab. Gulvet var næppe saa jævnt eller Stolene saa pænt malede som nu, men maaske var Stolene lige saa magelige eller rettere umage- lige som nu. Men forgæves vilde man søge, hvad nu findes, baade Kakkellov, Lampekrone og Lampetter, og hvad i 1907 kom til: Orgel- harmonium. Men saa til Gængæld i 1738, hvor der kun i hele Pastoratet var 81 Familier, altsaa omkring ved en 400 Mennesker, var der ca. 1000 Kommunikanter, og nu vi er 1100 Mennesker, har vi kun ca. 500 a 550 saadanne.

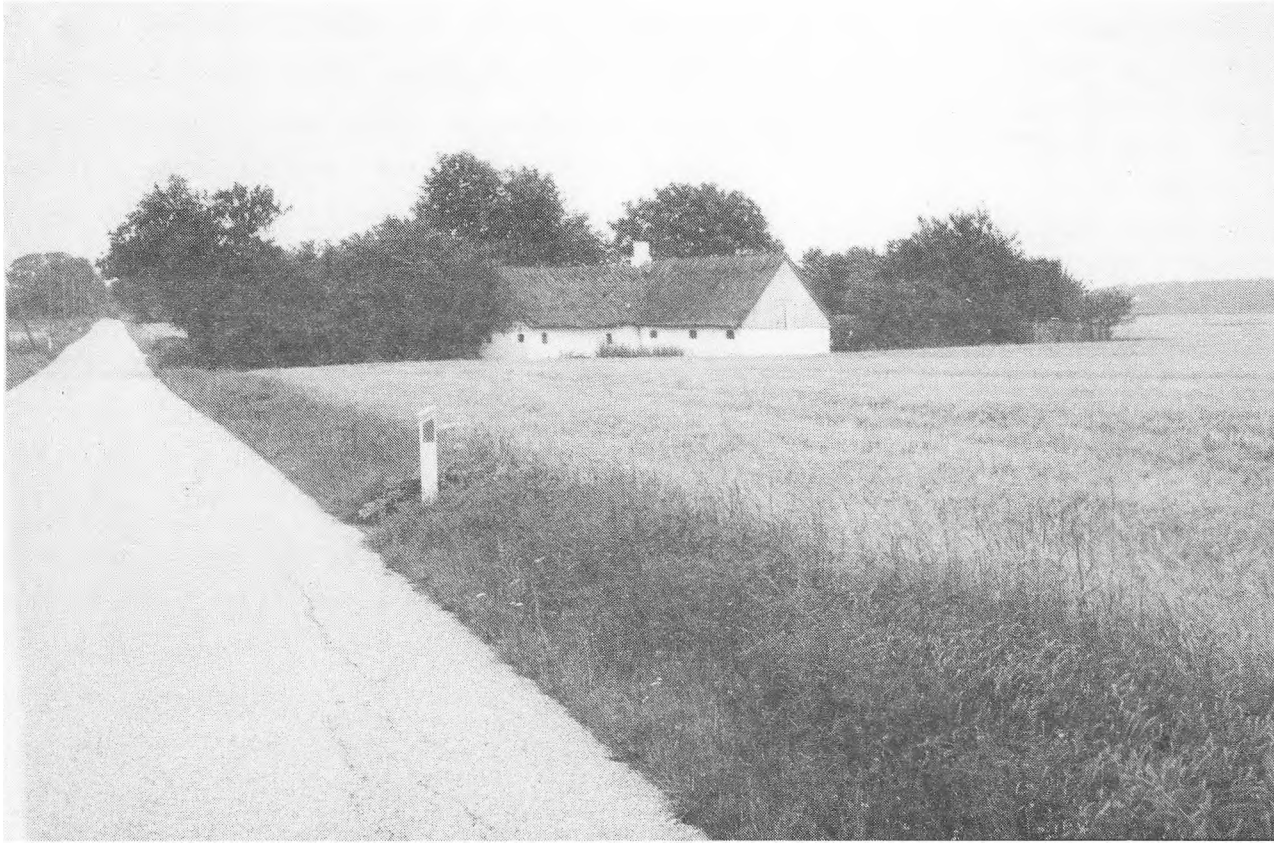
Se det var Enderslev By i det 18de Aar- hundrede lige til Udskiftningen 1788 - 1805. Udenfor selve Byen laa kun ganske enkelte Huse som "Flydehuset" ved Uglegaarden og vel senere Almindehusene og "Marebækshuset" ved Braaby- vejen ved en Bæk (Mare paa Latin er Hav, Vand paa Dansk) og Lerskovshuset ved Braaby Sogne-

skel ved et Led ind til Skovene. Nu er Vejene, særlig Sognevejen, snart bleven til en hel Gade. Ja, det var Byen, men nu Folkene, hvordan var de?

Det var paa Holbergs Tid, i Jeppes og Nilles, Per Degns og Jesper Ridefogeds Dage. Meget oplyste var de ikke; bundne til Stavnen. Dog kunde de her i Enderslev rose sig af at have i 1738 en Degn, der kunde Latin som Per Degn; det var en „Studiosus“ Jørgen Busch. Skole eller Skolehus var der ikke i 1738, den kom først senere, men i Pastoratets Yderkant, Skrodsbjerg i Vraaby Sogn var 1721 opført en af Frederik den 4des Rytterkoler. Der var en Skoleholder, ogsaa en Studiosus, Friederich Høstmark: „Han læser ellers lofflig godt for Børn kan temmelig nok katekisere, sjunger ellers vel nok, men er ellers meget fuld af Skørbug.“ Ellers bestod Undervisningen i, at Degnen skiftevis paa Gaardene skulde lære Børnene lidt Katekismus og Bibelhistorie. Ikke saa underlig, at da Konfirmationen 1736 blev paabudt, Konfirmander, ihvertfald i Haudrup Sogn paa Heden, kunde være 18—20—25 Aar, inden de blev konfirmerede. Præsterne ved denne og den følgende Tid, Aar-

skel ved et Led ind til Skovene. Nu er Vejene, særlig Sognevejen, snart bleven til en hel Gade. Ja, det var Byen, men nu Folkene, hvordan var de ?

5 Det var paa Holbergs Tid, i Jeppes og Nilles, Per Degns og Jesper Ridefogeds Dage. Meget oplyste var de ikke; bundne til Stavnen. Dog kunde de her i Enderslev rose sig af at have i 1738 en Degn, der kunde Latin som Per
10 Degn; det var en "Studiosus" Jørgen Busch. Skole eller Skolehus var der ikke i 1738, den kom først senere, men i Pastoratets Yderkant, Skrodsbjerg i Vraaby Sogn var 1721 opført en af Frederik den 4des Rytterkoler. Der var en
15 Skoleholder, ogsaa en Studiosus, Friederich Høstmark: "Han læser ellers lofflig godt for Børn kan temmelig nok katekisere, sjunger ellers vel nok, men er ellers meget fuld af Skørbug." Ellers bestod Undervisningen i, at Degnen skiftevis paa
20 Gaardene skulde lære Børnene lidt Katekismus og Bibelhistorie. Ikke saa underlig, at da Konfirmationen 1736 blev paabudt, Konfirmander, ihvertfald i Haudrup Sogn paa Heden, kunde være 18 -20 - 25 Aar, inden de blev konfirmerede.
25 Præsterne ved denne og den følgende Tid, Aar-

" Marebækshuset ", Lerskovvej 16.
fotograferet juli 1984.

hundredet ud, var Lauritz Lend, Hans Blad, Jens Bille, Alexander Zoffmann, Peder Wulff og Frants Dorph der døde i December 1801, og hvis Ligsten ligger udenfor Enderslev Kirkes Vaabenhus — maaske den forhen har været inde i Kirken; thi han er vel bleven begravet i Kirken; først 1805 blev sligt forbudt. Hvordan levede Datidens Folk? Tarveligt og yderst nøjsomt. Herom kan nu læses mange Steder. Men lad os nu skride over Grænsen til

IV.

Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907—08,

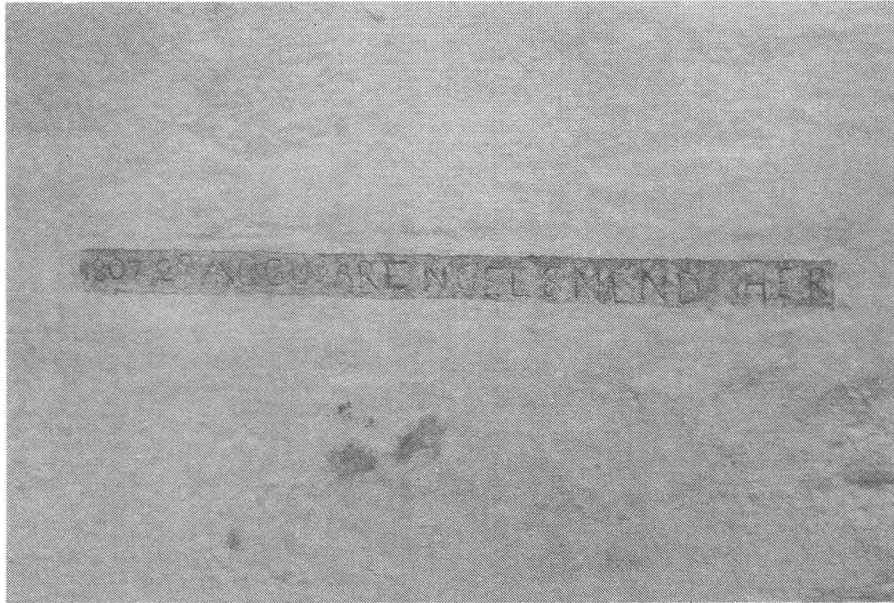
det, i hvilket vi alle er fødte, undtagen de mindre Børn, vore Bedsteforældres, Forældres og vore egne Dage. Nu begyndte lidt efter lidt den store Ændring ved Udsiftningen og Stavnsbaandets Løsning, der gav ikke alene Byen og Egnen, men ogsaa hele Livet et ganske andet Præg. Da Sognepræsten, Hr. Frank Dorph, Skærtorsdag 2. April 1801 steg til Vogns at køre til Sogns (hvordan mon Præstens Køretøj saa ud dengang? Jeg tænker en smal, stiv Vogn med maaske 1 a 2 Agestole af Træ, næppe polstrede, men mulig med Træmeryg og en Siddepude), da, saa har

hundredet ud, var Lauritz Lend, Hans Blad, Jens Bille, Alexander Zoffmann, Peder Wulff og Frants Dorph der døde i December 1801, og hvis Ligsten ligger udenfor Enderslev Kirkes Vaabenhus — maaske den forhen har været inde i Kirken; thi han er vel bleven begravet i Kirken; først 1805 blev sligt forbudt. Hvordan levede Datidens Folk? Tarveligt og yderst nøjsomt. Herom kan nu læses mange Steder. Men lad os nu skride over Grænsen til

IV.

Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907 - 08,

det, i hvilket vi alle er fødte, undtagen de mindre Børn, vore Bedsteforældres, Forældres og vore egne Dage. Nu begyndte lidt efter lidt den store Ændring ved Udsiftningen og Stavnsbaandets Løsning, der gav ikke alene Byen og Egnen, men ogsaa hele Livet et ganske andet Præg. Da Sognepræsten, Hr. Frantz Dorph, Skærtorsdag 2. April 1801 steg til Vogns at køre til Sogns (hvordan mon Præstens Køretøj saa ud dengang? Jeg tænker en smal, stiv Vogn med maaske 1 a 2 Agestole af Træ, næppe polstrede, men mulig med Træmeryg og en Siddepude), da, saa har

Indskrift på Enderslev kirkes nordmur.

afdøde Niels Rasmussen fortalt mig, efter hans Bedstefaders Beretning, hørte han og alle i Byen Kanontordenen fra Slaget i Kongedybet ved Kjøbenhavns Rhed. Under hans Eftermand, Hr. Theodor Lang, der var Præst her 1802—1812, men senere blev forflyttet til Spjellerup (hvor han maa have levet mange Aar; thi gamle Mads Jensen i Magistraten, der er født 1821, har set ham der: han hed vel Lang, men var kun en klejn Mand), under hans Præstetid indtraf jo, i Fjor for 100 Aar siden, hin 29de August 1807, da Engelskmænd var her, som det staar skaaet ind i en Sten paa Enderslev Kirkes nordre Mur. Samme Dag var der, som bekendt, en Træfning 1 Mil herfra paa Herfølge Kirkegaard imellem det splittede Landeværn og de forfølgende Engelskmænd. Stiftslæge Rode, hvis Bedstefader dengang var Stiftslæge paa Vallø, og foruden Mediciner tillige Kirurg, har fortalt, hvorledes hans Bedstefader samme Dags Aften blev hentet til Herfølge at forbinde de saarede, med engelske Dragoner foran og bagved Vognen. Og afdøde Niels Rasmussen har fortalt, efter ældres Beretning, at Engelskmændene gik her i Enderslev og stød i Kirsebærtærerne, og enkelte

afdøde Niels Rasmussen fortalt mig, efter hans Bedstefaders Beretning, hørte han og alle i Byen Kanontordenen fra Slaget i Kongedybet ved Kjøbenhavns Rhed. Under hans Eftermand, Hr.

- 5 Theodor Lang, der var Præst her 1802 - 1812, men senere blev forflyttet til Spjellerup (hvor han maa have levet mange Aar; thi gamle Mads Jensen i Magistraten, der er født 1821, har set ham der: han hed vel Lang, men var kun en
10 klejn Mand), under hans Præstetid indtraf jo, i Fjor for 100 Aar siden, hin 29de August 1807, da Engelskmænd var her, som det staar
15 skaaret ind i en Sten paa Enderslev Kirkes nordre Mur. Samme Dag var der, som bekendt, en Træfning 1 Mil herfra paa Herfølge Kirke-
gaard imellem det splittede Landeværn og de forfølgende Engelskmænd. Stiftslæge Rode, hvis Bedstefader dengang var Stiftslæge paa Vallø,
20 og foruden Mediciner tillige Kirurg, har fortalt, hvorledes hans Bedstefader samme Dags Aften blev hentet til Herfølge at forbinde de saarede,
med engelske Dragoner foran og bagved Vognen. Og afdøde Niels Rasmussen har fortalt, efter
25 ældres Beretning, at Engelskmændene gik her i Enderslev og skød i Kirsebærtærerne, og enkelte

af Byens Folk blev forulempede, en ved en Grøft ude ved Haarlevvejen. Gaardbestyrer Peder Olsen har hørt af gamle Folk, hvorledes mange, særlig Kvinder og Børn flygtede til Hestehaven, der altsaa endnu den Gang har haft stor Skov. Et Sagn, der gaar her paa Egnen, vil vide, at Greven paa Bregentved hindrede de engelske i at komme ind paa Bregentved Gods ved en Tønde, ikke Krudt, men Guld; det turde dog være temmelig uhjem-
let. Men et Par Dage efter, 2.—5. September, skete Kjøbenhavns Bombardement; da har man sikkert herfra kunnet se Flammeskæret paa Himlen, særlig den Nat, da Frue Kirkes Spir faldt, og Rædsel har præget sig i alles Aasyn. Visen fra de Dage er bedrøvelig, trods det morsomme i den. Den lyder som bekendt:

Og det var i Aaret 1807
og jeg vil vær' en Skelm, om jeg lyver;
Da Engelskmanden kom, den forbandede Tyv.
Det gyser i min Krop, saa det kryber.
Helst, naar jeg tænker paa den store Hurlumhej,
da Landeværnet løb henad Kjøge Landevej,
Ja, ved Du hvad, Per Nilen, ja Du kan være glad,
at Du kund' sidde hjemme ved det gode Sulefad;
mens vi andre løb med vore Træsko paa.
Aa, Gud ske Lov jeg slap med min ene store Taa.

Den første, som jeg mødte, var en engelsk Husar;
han skød min ene Træsko i Stykker;
Men det, som jeg nu at fortælle har,
er en af mine mindste Ulykker.

af Byens Folk blev forulempede, en ved en Grøft ude ved Haarlevvejen. Gaardbestyrer Peder Olsen har hørt af gamle Folk, hvorledes mange, særlig Kvinder og Børn flygtede til Hestehaven, der altsaa endnu den Gang har haft stor Skov. Et Sagn, der gaar her paa Egnen, vil vide, at Greven paa Bregentved hindrede de engelske i at komme ind paa Bregentved Gods ved en Tønde, ikke Krudt, men Guld; det turde dog være temmelig uhjem-
let. Men et par Dage efter, 2. - 5. September, skete Kjøbenhavns Bombardement; da har man sikkert herfra kunnet se Flammeskæret paa Himlen, særlig den Nat, da Frue Kirkes Spir faldt, og Rædsel har præget sig i alles Aasyn. Visen fra de Dage er bedrøvelig, trods det morsomme i den. Den lyder som bekendt:

Og det var i Aaret 1807
og jeg vil vær' en Skelm, om jeg lyver;
Da Engelskmanden kom, den forbandede Tyv.
Det gyser i min Krop, saa det kryber.
Helst, naar jeg tænker paa den store Hurlumhej,
da Landeværnet løb henad Kjøge Landevej.
Ja, ved Du hvad, Per Nilen, ja Du kan være glad,
at Du kund' sidde hjemme ved det gode Sulefad;
mens vi andre løb med vore Træsko paa.
Aa, Gud ske Lov jeg slap med min ene store Taa.

Den første, som jeg mødte, var en engelsk Husar;
han skød min ene Træsko i Stykker;
Men det, som jeg nu at fortælle har,
er en af mine mindste Ulykker.

Det første, som jeg sagde, det var: "Guds Fred"
 min kære Hr. Engelskmand! O, gør mig ej Fortrød!
 Jeg tjener hos Mads Madsen i Kroen Svinevad,
 han gav mig denne Flaske, og denne bitte Mad.
 Men aldrig har jeg tjent før til Lands eller Vands,
 og derfor er jeg færdig at gaa fra Sind og Sands.

Men da han tog min Flaske, jeg blev saamænd saa glad;
 han drak saa meget, han kunde taale;
 Men saa sat' han et Fjæs op, som han vilde split' mig ad,
 og jeg stod "Draalensplidtmig" som paa Naale!
 Men saa sa'e han et Ord, og jeg beholdt mit Liv,
 men, sandt at sige, var jeg haardt i Bekneb.
 O, gehe doch zum Teufel, verdammt Bauernar!
 Jeg takker ham saa mange Gang, min kære Hr. Husar!
 Saa humped jeg da af paa min ene store Taa,
 Og kom saa herhjem, som I allesammen saa.

Ikke sandt, i Grunden en trist Sang! Biskop
 Mynster, den Gang Præst i Spjellerup, fortæller,
 hvorledes hans Avlskarl satte sig til at græde,
 da han blev kaldt til Landeværnet, og da Folkene
 kom hjem efter Kampen, tog man kun temmelig
 køligt imod dem, men var det uheldige Udfald
 i Grunden deres Skyld? En af mine Lærere,
 Kantor Nikolaj Krossing, har fortalt, hvorledes
 Englænderne bleve standsede ved de mange Træsko,
 der stod 2 og 2 med Halm i. De kendte ikke
 Træsko, mente, det var smaa Krudtminer, saa
 Landeværnet fik dobbelt Nytte af at smide Træ-
 skoene, først løb de lettere, og saa standsede de
 Fjenden en Stund; det varede nemlig noget in-

Det første, som jeg sagde, det var: "Guds Fred"
 min kære Hr. Engelskmand! O, gør mig ej Fortød!
 Jeg tjener hos Mads Madsen i Kroen Svinevad,
 han gav mig denne Flaske, og denne bitte Mad.
 Men aldrig har jeg tjent før til Lands eller Vands,
 og derfor er jeg færdig at gaa fra Sind og Sands.

Men da han tog min Flaske, jeg blev saamænd saa glad;
 han drak saa meget, han kunde taale;
 Men saa sat' han et Fjæs op, som han vilde split' mig ad,
 og jeg stod "Draalensplidtmig" som paa Naale!
 Men saa sa'e han et Ord, og jeg beholdt mit Liv,
 men, sandt at sige, var jeg haardt i Bekneb.
 O, gehe doch zum Teufel, verdammt Bauernar!
 Jeg takker ham saa mange Gang, min kære Hr. Husar!
 Saa humped jeg da af paa min ene store Taa,
 Og kom saa herhjem, som I allesammen saa.

Ikke sandt, i Grunden en trist Sang! Biskop
 Mynster, den Gang Præst i Spjellerup, fortæller,
 hvorledes hans Avlskarl satte sig til at græde,
 da han blev kaldt til Landeværnet, og da Folkene
 kom hjem efter Kampen, tog man kun temmelig
 køligt imod dem, men var det uheldige Udfald
 i Grunden deres Skyld? En af mine Lærere,
 Kantor Nikolaj Krossing har fortalt, hvorledes
 Englænderne bleve standsede ved de mange Træsko,
 der stod 2 og 2 med Halm i. De kendte ikke
 Træsko, mente, det var smaa Krudtminer, saa
 Landeværnet fik dobbelt Nytte af at smide Træ-
 skoene, først løb de lettere, og saa standsede de
 Fjenden en Stund; det varede nemlig noget in-

den de dristede sig til at ride eller gaa dem forbi. En trist Sang, den fra 1807, og en trist Stemning, den fra 1807 omend man har gjort Landeværnet Uret; men hvor ganske anderledes lyder ikke Sangen fra Aarhundredets Midte: „Dengang jeg drog afsted“, baaret af „Aanden fra 1848“. Dog, inden den Tid kom, skulde der først være strænge Tider.

Vi vil dvæle lidt endnu ved Aarhundredets første Aaringer. Forandringer skulde vel komme, hvilken uhyre Forskel paa Enderslev By og Sogn fra 1807 til nu 1907; men de kom først lidt efter lidt. Hvordan var Folk her klædt den Gang? Se Barnet, der staar den lille Dreng og den lille Pige, ja den Gang klædte de de smaa paa, akkurat som voksne Mennesker, et pudsigt Syn, der endnu kan ses paa Egne, hvor Nationaldragterne endnu er beholdte, som f. Eks. paa Fanø. Se Konfirmanden, som f. Eks. Birthe P. Jensens Enkes Fader: i hvidt Vadmel, hvide Vadmels Knæbukser, Knæbukser brugte jo alle mandlige, lang hvid Vadmels Langtrøje, omtrent til Hælene, saa han traadte i den. Paa Hovedet en Spidskhat som en omvendt Kaffepose. Hatten var sort. Som Regel bares af alle Mænd

den de dristede sig til at ride eller gaa dem forbi. En trist Sang, den fra 1807, og en trist Stemning, den fra 1807 omend man har gjort Landeværnet Uret; men hvor ganske anderledes lyder ikke Sangen fra Aarhundredets Midte: "Dengang jeg drog afsted", baaret af "Aanden fra 1848". Dog, inden den Tid kom, skulde der først være strænge Tider.

Vi vil dvæle lidt endnu ved Aarhundredets første Aaringer. Forandringer skulde vel komme, hvilken uhyre Forskel paa Enderslev By og Sogn fra 1807 til nu 1907; men de kom først lidt efter lidt. Hvordan var Folk her klædt den Gang? Se Barnet, der staar den lille Dreng og den lille Pige, ja den Gang klædte de de smaa paa, akkurat som voksne Mennesker, et pudsigt Syn, der endnu kan ses paa Egne, hvor Nationaldragterne endnu er beholdte, som f. Eks. paa Fanø. Se Konfirmanden, som f. Eks. Birthe P. Jensens Enkes Fader: i hvidt Vadmel, hvide Vadmels Knæbukser, Knæbukser brugte jo alle mandlige, lang hvid Vadmels Langtrøje, omtrent til Hælene, saa han traadte i den. Paa Hovedet en Spidskhat som en omvendt Kaffepose. Hatten var sort. Som Regel bares af alle Mænd

den røde strikkede Hue med Dusken i Toppen, Trøje eller Kofte med Skøder, Vesten lang, ogsaa med Skøder og 2 Rækker af Sølv eller Tin eller hvide perleagtige Knapper. Vesten var rød eller sribet, Knæbukser, hvide Uldstrømper og Træsko, sjældent smaa Sko med Sølvspænder, som Kvinderne derimod bare. Det maa tidt i Datidens ofte bundløse Føre have været nogle nydelige Strømper, de leverede. Til Stads bare Mændene den høje sorte Hat, maaske lidt højere end Nutidens, i Reglen af Filt og flosset („Floschat“), og lange Fedtlædersstøvler. Kvinderne bare hvidt Lin om Hovedet, „Korsklæde“, Perlenakke, eller ogsaa med Guld- og Sølvnakke, hvide broderede Halskraver og Huer.

Men hvad se vi der — aa, noget fra gammel Tid — men vel endnu anvendt hist og her: en Signekælling. Lad os kigge lidt paa nogle af deres Formularer, de er noget underlige. Hør nu blot: „I Jesu Navn: Jomfru Maria drog sig af sin Silkesærk, det for (?) vel for Værk det maa ej buldne, ej svie, ej værke, i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand Amen.“ Læses 3 Gange. En anden Formular lyder; „I Jesu Navn, saa læser jeg

den røde strikkede Hue med Dusken i Toppen, Trøje eller Kofte med Skøder, Vesten lang, ogsaa med Skøder og 2 Rækker af Sølv eller Tin eller hvide perleagtige Knapper. Vesten var rød eller sribet, Knæbukser, hvide Uldstrømper og Træsko, sjældent smaa Sko med Sølvspænder, som Kvinderne derimod bare. Det maa tidt i Datidens ofte bundløse Føre have været nogle nydelige Strømper, de leverede. Til Stads bare Mændene den høje sorte Hat, maaske lidt højere end Nutidens, i Reglen af Filt og flosset („Floschat“), og lange Fedtlædersstøvler. Kvinderne bare hvidt Lin om Hovedet, „Korsklæde“, Perlenakke, eller ogsaa med Guld- og Sølvnakke, hvide broderede Halskraver og Huer.

Men hvad se vi der — aa, noget fra gammel Tid — men vel endnu anvendt hist og her: en Signekælling. Lad os kigge lidt paa nogle af deres Formularer, de er noget underlige. Hør nu blot: "I Jesu Navn: Jomfru Maria drog sig af sin Silkesærk, det for(?) vel for Værk det maa ej buldne, ej svie, ej værke, i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand Amen." Læses 3 Gange. En anden Formular lyder; "I Jesu Navn, saa læser jeg

for Gigten (gaa) Magten, Du skal hverken bøje eller bo, Du skal hverken have Rist eller Ro, Du skal henfare paa Stok og paa Sten; du skal henvisne, som Dagen forsvinder for Solen i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Hellig Aand. Amen." Læses 3 Gange, blæses ad Skaden, læses 3 Gange, blæses ad Skaden, læses 3 Gange, blæses ad Skaden. I en tredie hedder det: „I Jesu Navn, saa binder jeg den slemme Ting, den slemme Klemme i dit Hjerte; bind hende sagde vor Herre. Hvormed, sagde St. Peder. Med begge dine Hænder og 10 Fingre i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 3 Gange disse Ord, læses 12 Gange, naar man fletter Baandet, disse Ord læses 3 Gange, naar man binder dette Baand om Livet. Og atter i en fjerde: „Jeg siger dig af, for Jægten skal fly af, Du Herre brav. Du skal hverken oldne (?) eller Du skal hverken svie eller bulne eller brække, Du skal hverken rive eller slide, men Du skal forvisne og forvorne (?) som Dagen for Solen, og for Dagen i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 9 Gange, blæses 9 Gange. Disse Signeformularer

for Gigten (gaa) Magten, Du skal hverken bøje eller bo, Du skal hverken have Rist eller Ro, Du skal henfare paa Stok og paa Sten; du skal henvisne, som Dagen forsvinder for Solen i Navn
 5 Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Hellig Aand. Amen." Læses 3 Gange, blæses ad Skaden, læses 3 Gange, blæses ad Skaden, læses 3 Gange, blæses ad Skaden. I en tredie hedder det: "I Jesu Navn, saa binder jeg den
 10 slemme Ting, den slemme Klemme i dit Hjerte; bind hende sagde vor Herre. Hvormed, sagde St. Peder. Med begge dine Hænder og 10 Fingre i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 3 Gange
 15 disse Ord, læses 12 Gange, naar man fletter Baandet, disse Ord læses 3 Gange, naar man binder dette Baand om Livet. Og atter i en fjerde: "Jeg siger dig af, for Jægten skal fly af, Du Herre brav. Du skal hverken oldne (?) eller
 20 Du skal hverken svie eller bulne eller brække, Du skal hverken rive eller slide, men Du skal forvisne og forvorne (?) som Dagen for Solen, og for Dagen i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 9
 25 Gange, blæses 9 Gange. Disse Signeformularer

skal være brugt heromkring, og endnu i 1800 og nogle og firs blev en af mine Konfirmander, lige før Konfirmationen signet (udtalt sejnet) for et daarligt Ben, og min Forpagters graa Hest blev en skøn Dag ogsaa „sejnet“ midt i Præstegaardens Gaard af en Gaardmand. Dette skete vel i Jylland; men hvem kan sige, om ikke endnu andre Steder sligt anvendes i Smug? Og stille, lad os lytte til det Raad, den stakkels Kone, med hvis Blod der er noget ivejen, faar: „Du skal tage Kirke klævrik Fedt): Fedt, hvormed Klokkerne smøres, skave noget og kommer i lunkent Øl og tage det ind.“

Men hvad kommer nu der? Hvad er det, som alle disse 6—8 eller flere Mænd bære højt paa deres Skuldre? Det er tungt, og Vejen er ujævn, det gynger op og ned, frem og tilbage: det er et Lig, der føres til Kirkegaarden. Saaledes bares det den Gang, som det vist var en Skik fra Oldtiden. Smukt og tiltalende saa det ud, men det var saa besværligt; saa ændredes det til den nuværende Bæremaade, og nu føres jo Ligene, naar Vejen ikke er altfor kort. Og se, der gaar de til Gildeshuset — flere Dage i Rad; Risen-grød og Klipfisk var Retterne; der var Barsel-

skal være brugt heromkring, og endnu i 1800 og nogle og firs blev en af mine Konfirmander, lige før Konfirmationen signet (udtalt sejnet) for et daarligt Ben, og min Forpagters graa Hest blev
5 en skøn Dag ogsaa "sejnet" midt i Præstegaardens Gaard af en Gaardmand. Dette skete vel i Jylland; men hvem kan sige, om ikke endnu andre Steder sligt anvendes i Smug? Og stille, lad os lytte til det Raad, den stakkels Kone, med
10 hvis Blod der er noget ivejen, faar: "Du skal tage Kirke klævrik Fedt): Fedt, hvormed Klokkerne smøres, skave noget og kommer i lunkent Øl og tage det ind."

Men hvad kommer nu der? Hvad er det,
15 som alle disse 6 - 8 eller flere Mænd bære højt paa deres Skuldre? Det er tungt, og Vejen er ujævn, det gynger op og ned, frem og tilbage: det er et Lig, der føres til Kirkegaarden. Saaledes bares det den Gang, som det vist var en Skik fra
20 Oldtiden. Smukt og tiltalende saa det ud, men det var saa besværligt; saa ændredes det til den nuværende Bæremaade, og nu køres jo Ligene, naar Vejen ikke er altfor kort. Og se, der gaar de til Gildeshuset - flere Dage i Rad; Risen-
25 grød og Klipfisk var Retterne; der var Barsel-

gilder, Brudegilder og de store Begravelser. Thi den Gang festede Folk i deres egne private Huse. Nu er jo snart alle større Sammenkomster henlagt til de offentlige Forsamlingshuse. Der bære de Stjerne om ved Hellig 3 Kongers Dags Tide og synge (den Stjerne var endnu i Attenhundrede og nogle og firs i Jylland). Der rider hele Skaren „Maj Sommer i By“ med udsprunget Bøgeløv, og der ride de Fastelavn, som de unge Karle atter gjorde i 1907 og 1908 (her ride vi for hver Mands Dør — som vi har gjort saa ofte før — at bede om lidt Flæsk og Smør; men helst vil vi ha' Penge, „Faldera — for det er Fastelavn“). Men ellers, hvor var de nøjsomme, hvor var de haardsføre. Deres Melgrød vilde næppe smage os. Og hvor har de gaaet meget igennem af Sult og Kulde, hvor lidet Tøj havde de til deres Rejser, hvor umagelige Vogne, hvor daarlige Veje, hvor smaa Dyr (Heste paa 8 til 9 Kvarter), hvor lidet Lys i deres Værelser. De levede heller ikke saa længe i Gennemsnit som hele den nuværende Slægt med Overfrakker og Kaaber, med opvarmede Kirker, opvarmede Jernbanekupéer, og hvis Dyr selv føre i lukket Vogn. Men de stærke den Gang var maasse stærkere end nu. Og en Ting havde de

gilder, Brudegilder og de store Begravelser. Thi den Gang festede Folk i deres egne private Huse. Nu er jo snart alle større Sammenkomster henlagt til de offentlige Forsamlingshuse. Der bære de 5 Stjerne om ved Hellig 3 Kongers Dags Tide og synge (den Stjerne var endnu i Attenhundrede og nogle og firs i Jylland). Der rider hele Skaren "Maj Sommer i By" med udsprunget Bøgeløv, og der ride de Fastelavn, som de unge Karle atter gjorde 10 i 1907 og 1908 (her ride vi for hver Mands Dør — som vi har gjort saa ofte før — at bede om lidt Flæsk og Smør; men helst vil vi ha' Penge, "Faldera — for det er Fastelavn"). Men ellers, hvor var de nøjsomme, hvor var de haardsføre. 15 Deres Melgrød vilde næppe smage os. Og hvor har de gaaet meget igennem af Sult og Kulde, hvor lidet Tøj havde de til deres Rejser, hvor umagelige Vogne, hvor daarlige Veje, hvor smaa Dyr (Heste paa 8 til 9 Kvarter), hvor lidet Lys 20 i deres Værelser. De levede heller ikke saa længe i Gennemsnit som hele den nuværende Slægt med Overfrakker og Kaaber, med opvarmede Kirker, opvarmede Jernbanekupéer, og hvis Dyr selv køre i lukket Vogn. Men de stærke den Gang var 25 maaske stærkere end nu. Og en Ting havde de

langt bedre end vi: deres gode Tænder (som opgravede Hovedskaller viser); men nutildags synes det, som om Folk holder sig længere ungdommelig, og de klæde sig mere ungdommeligt højt op i Aarene; det er som om „Støvets Aar“ — fra de 70 — maa rykkes højere op. Men en Ting var Datiden grumme fattig paa; den havde ingen Penge, selv Staten gik fallit 1813, og Seddelpengene tabte næsten al Værdi. I 1812 var Kapitelstaksten Rug 61 Rdlr. 4 M. 8 Sk., Byg 34 Rdlr. 5 M. 8 Sk., Havre 23 Rdlr. 2 M. 8 Sk. og alt andet i lignende Forhold; f. Eks. kostede det mange Rigsdalere blot at faa sine Støvler forsaalede eller blot at købe en Kop Kaffe — det vil sige, at Sedlerne, som Staten havde udstedt, havde tabt al virkelig Værdi. Saa blev de pludselig nedsat, saa mange, der dog ejede noget, tabte næsten alt. De, der intet ejede, kunde jo intet tabe! Saa kom Krigen til 1814, og elendig var hele Landets Tilstand. Men Udsiftningen gjorde sit til, at der blev høstet langt mere end før, og da saa endelig Kornpriserne begyndte at stige igen mellem 20erne og 30erne, saa tog Udviklingen Fart. Der kom vel atter en Strig i 3 Aar og 14 a 15 Aar senere den sørge-

langt bedre end vi: deres gode Tænder (som opgravede Hovedskaller viser); men nutildags synes det, som om Folk holder sig længere ungdommelig, og de klæde sig mere ungdommeligt højt op i Aarene; det er som om "Støvets Aar" — fra de 70 — maa rykkes højere op. Men en Ting var Datiden grumme fattig paa; den havde ingen Penge, selv Staten gik fallit 1813, og Seddelpengene tabte næsten af Værdi. I 1812 var Kapitelstaksten Rug 61 Rdlr. 4 M. 8 Sk., Byg 34 Rdlr. 5 M. 8 Sk., Havre 23 Rdlr. 2 M. 8 Sk. og alt andet i lignende Forhold; f. Eks. kostede det mange Rigsdalere blot at faa sine Støvler forsaalede eller blot at købe en Kop Kaffe — det vil sige, at Sedlerne, som Staten havde udstedt, havde tabt al virkelig Værdi. Saa blev de pludselig nedsat, saa mange, der dog ejede noget, tabte næsten alt. De, der intet ejede, kunde jo intet tabe! Saa kom Krigen til 1814, og elendig var hele Landets Tilstand. Men Udsiftningen gjorde sit til, at der blev høstet langt mere end før, og da saa endelig Kornpriserne begyndte at stige igen mellem 20erne og 30erne, saa tog Udviklingen Fart. Der kom vel atter en Krig i 3 Aar og 14 a 15 Aar senere den sørge-

lige Krig 1864; men selv de Saar, som disse Krige slog, kunde dog ikke standse den rige Udvikling i Frederik VII.s og især i Kristian IX.s Dage. Her i Enderslev bar det ogsaa fremad paa alle Hold, og flere og flere bleve Selvejere. Medens Præsterne Thanning (1812--31) og dernæst Würtzen, Schaumburg-Müller (Model til Helten Anton i Ingemanns „Landsbybørnene“) og Steenberg virkede her, brød det saa smaat igennem. Da byggede den næste Præst, Brunnemann, Præstegaardens ny Stuehus i 1874—75 — den første Begyndelse til de moderne Bygninger i Sognet. Efter ham kom Pastor Rugaard og 1890 jeg selv, som den til Dato sidste Sognepræst — den 22de efter Reformationen. Og se nu Enderslev den Dag i Dag! Men, hvor vilde dog de gamle forundre sig, om de kunde staa op af deres Grave, og hvor vilde vor ærede Stamfader, den første Bonde, Enner eller Jenner, Endre, eller hvad han nu har heddet, dog forundre sig mest af dem alle; hvor kunde han kende sit sikkert saare beskedne Bo, vel et Træhus, Bulhus, igen i Nutidens By, der vel bærer hans Navn, men ellers er saa ganske anderledes? Hvad vilde han og alle de gamle fordums Slægter vel sige til Kir-

lige Krig 1864; men selv de Saar, som disse Krige slog, kunde dog ikke standse den rige Udvikling i Frederik VII.s og især i Kristian IX.s Dage. Her i Enderslev bar det ogsaa fremad
5 paa alle Hold, og flere og flere bleve Selvejere. Medens Præsterne Thanning (1812-31) og dernæst Würtzen, Schaumburg-Müller (Model til Helten Anton i Ingemanns "Landsbybørnene") og Steenberg virkede her, brød det saa smaat igennem. Da byggede den næste Præst, Brunnemann, Præstegaardens ny Stuehus i 1874-75 — den første Begyndelse til de moderne Bygninger i Sognet. Efter ham kom Pastor Rugaard og i 1890
10 jeg selv, som den til Dato sidste Sognepræst — den 22de efter Reformationen. Og se nu Enderslev den Dag i Dag! Men, hvor vilde dog de gamle forundre sig, om de kunde staa op af deres Grave, og hvor vilde vor ærede Stamfader, den første Bonde, Enner eller Jenner, Endre, eller
20 hvad han nu har heddet, dog forundre sig mest af dem alle; hvor kunde han kende sit sikkert saare beskedne Bo, vel et Træhus, Bulhus, igen i Nutidens By, der vel bærer hans Navn, men ellers er saa ganske anderledes? Hvad vilde han og
25 alle de gamle fordums Slægter vel sige til Kir-

kens dejlige Alterbillede, til Lysekronerne, til Orgelharmoniets Toner, til Kakkellovnen, til den zirligt passede, pyntelige Kirkegaard med de mange Blomster og de kostbare Minder, til Ringmuren, til Jernportene, til Præstegaardens Stuehus, til den prægtige Skole, til den store Brugsforening, til den ene mer fine og solidt opførte Gaard end den anden; hvad vilde de sige til vor Høst, vor Tids mange Fold, til vore Maskiner, vore store og fede Kreaturer, det store Antal Køer (et helt Amts Kvægbesætning, i gamle Dage skulde der nu ikke saa særdeles mange større Gaarde til at rumme), til vore Befordringer, med Fjedre og udpolstrede Sæder, til vor Klædedragt og hele Udstyr, baade hvad vor Person og vore Hjem angaa, til Sprøjtehuset, til Ligvognen, til Cyklerne, til Forsamlingshusene? Dog, de bleve aldrig færdige med at forundre sig. Men hvad vilde de sige, naar de fik at vide, hvilke Beløb der nu kan betales i Skatter, og hvad vilde de sige til vore Valg, at ogsaa Enderslev Folk er med at vælge til Landets højeste Raad, og at der, i og for sig, intet er til Hinder for, at en Enderslev Mand kan blive, som kun Adelenes Rigsraader i gamle Dage, Kongens højeste Raadgiver. Maaske saa

kens dejlige Alterbillede, til Lysekronerne, til Orgelharmoniets Toner, til Kakkellovnen, til den zirligt passede, pyntelige Kirkegaard med de mange Blomster og de kostbare Minder, til Ringmuren, til Jernportene, til Præstegaardens Stuehus, til den prægtige Skole, til den store Brugsforening, til den ene mer fine og solidt opførte Gaard end den anden; hvad vilde de sige til vor Høst, vor Tids mange Fold, til vore Maskiner, vore store og fede Kreaturer, det store Antal Køer (et helt Amts Kvægbesætning, i gamle Dage skulde der nu ikke saa særdeles mange større Gaarde til at rumme), til vore Befordringer, med Fjedre og udpolstrede Sæder, til vor Klædedragt og hele Udstyr, baade hvad vor Person og vore Hjem angaa, til Sprøjtehuset, til Ligvognen, til Cyklerne, til Forsamlingshusene? Dog, de bleve aldrig færdige med at forundre sig. Men hvad vilde de sige, naar de fik at vide, hvilke Beløb der nu kan betales i Skatter, og hvad vilde de sige til vore Valg, at ogsaa Enderslev Folk er med at vælge til Landets højeste Raad, og at der, i og for sig, intet er til Hinder for, at en Enderslev Mand kan blive, som kun Adelenes Rigsraader i gamle Dage, Kongens højeste Raadgiver. Maaske saa

disse gamle, nøjsomme, haardsføre, jævne Folk til allersidst vilde udbryde: „I Nutidens Børn, I maa da ogsaa være lykkelige, saa godt, saa rigt I har det mod os, og I maa da altid takke Vor Herre! Hvor bør I dog skønne paa, hvad I har. For, hvis I ikke det gør, saa vil vi sige, at det vil da forundre os allermest“. De gamle, om de var os nær, vilde vel tale saa; lad os da ikke glemme med dem for Øje: „at hvem meget er givet, af dem kræves der meget“.

Det var en lille Skitse af en østjællandsk Landsby ned gennem Tiderne. Hvad har den at lære os? Tænk selv derover. I den store Verden er Enderslev kun en ubetydelig By og et enkelt Sogn i vort lille Fædreland; dog ikke sandt — vort Enderslev er alligevel saa betydeligt, at dets Historie, set og forstaaet gennem hele den Udvikling, der ogsaa dér er foregaaet, medens „Slægt fulgte Slægters Gang“, ogsaa kan og skal, til Vor Herres Ære, bære sit Vidnesbyrd frem om, at Guds Magt er stor!

disse gamle, nøjsomme, haardsføre, jævne Folk til allersidst vilde udbryde: " I Nutidens Børn, I maa da ogsaa være lykkelige, saa godt, saa rigt I har det mod os, og I maa da altid takke Vor Herre! Hvor bør I dog skønne paa, hvad I har. For, hvis I ikke det gør, saa vil vi sige, at det vil da forundre os allermest". De gamle, om de var os nær, vilde vel tale saa; lad os da ikke glemme med dem for Øje: " at hvem meget er givet, af dem kræves der meget".

Det var en lille Skitse af en østjællandsk Landsby ned gennem Tiderne. Hvad har den at lære os? Tænk selv derover. I den store Verden er Enderslev kun en ubetydelig By og et enkelt Sogn i vort lille Fædreland; dog ikke sandt — vort Enderslev er alligevel saa betydeligt, at dets Historie, set og forstaaet gennem hele den Udvikling, der ogsaa dér er foregaaet, medens "Slægt fulgte Slægters Gang", ogsaa kan og skal, til Vor Herres Ære, bære sit Vidnesbyrd frem om, at Guds Magt er stor!

Efterskrift

Jeg takker de gamle i Enderslev for de Meddelelser jeg skylder dem, samt Stiftslæge Rode paa Vallø og Professor Kornerup, Roskilde, for den Bistand, de hver paa deres Vis, har ydet mig.

Efterskrift.

Jeg takker de gamle i Enderslev for de Meddelelser jeg skylder dem, samt Stiftslæge Rode paa Vallø og Professor Kornerup, Roskilde, for den Bistand, de hver paa deres Vis, har ydet mig.

Indhold:

- I. Ældste Historie til Reformationen, 16de Aarhundrede.
- II. Det 17de Aarhundrede.
- III. Det 18de Aarhundrede.
- IV. Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907—08.

Indhold

- I. Ældste Historie til Reformationen, 16de Aarhundrede.
- II. Det 17de Aarhundrede.
- III. Det 18de Aarhundrede.
- IV. Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907—08.

Tallene i venstre spalte angiver sidetal og linie, fx. 3,5 = en note hørende til side 3 linie 5 i teksten.

I noterne anvendes følgende forkortelser:

d. = død

fol. = side i kirkebogen (folioside)

matr.nr. = matrikelnummer

- 3,5 Den nyeste navneforskning antager, at første del af navnet står i forbindelse med et ikke (længere) kendt personnavn latnir. Første gang bynavnet forekommer skriftligt, har det formen latnæslef; det er i 1256.
Se: Danmarks Stednavne. Nr.16. Stednavne i Præstø amt. Ved Lis Weise. 1975. S.49f.
- 4,11 Om Grubberholm se: Anders Petersen: Vallø og Omegn. En historisk Skildring. 1877. S. 312f.
Om udgravninger og fund i Himlingøje se: Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1951 og 1978. - Skalk, nr. 6, 1977, s.3-10. - Skalk, nr.6, 1980, s.3-8. - Axel P. Jensen: Haarlev og Himlingøje sogne. 1951.S.6ff.
- 5,22 I kirkens nordmur findes endnu omrids af den tilmurede dør; inde i kirken er den planke, som har afdækket døren, endnu tydelig. Se: Danmarks Kirker. Præstø Amt. 1933-45. S.345.
- 6,9 Jvf. hertil: Axel Steensberg: Den danske landsby gennem 6000 år. 1973. S.98.
- 6,17 Bystaven var en stav, der blev bragt rundt til de bønder, der skulle møde til bystævne. (Ordet forekommer ikke i Ordbog over det danske Sprog.) Bedst kendt blandt stavens navne iøvrigt er vistnok ordet: budstikke, "kort stok af jern ell. træ .. der .. sendtes rundt for at sammenkalde folk til tingmøder ell. til landets forsvar."

- 6,18 Ordbog over det danske Sprog. 1921. Bd.3, sp. 65. (Forkortes i det følgende: Ordbog..Bd.,sp..) Byhorn: tudehorn, hvormed bymændene sammenkaldtes. Ordbog..Bd.2, sp.180.
Om bystav og byhorn og brugen af dem, se iøvrigt: August F. Schmidt: Oldermænd og Bystævne. 1945. S.143-168.
- 7,1-2 En snurrig formulering! I det 16. århundrede blev den danske kirke ved reformationens indførelse (1536) evangelisk-luthersk. Denne kirke blev en folkekirke derved, at gudstjenesten blev dansk, og ved at menigheden kom til at spille en anderledes aktiv rolle end tidligere, bl.a. gennem salmesangen.
- 7,12 "Hr. Jens Jepsen var 1476 Præst her; thi han pantsætter for 30 lødige Mark dansk sin Gaard i Nyportstræde i Kjøge til St. Catharine Alter i Kjøge Nicolaj Kirke. I Reformationstiden nævnes "Hr. Sewren" som Sognepræst her, da han i et Brev erkjender at have modtaget sin Svinesti i Enderslev Kirkeskov af Hr. Oluf Rosenkranz". Anders Petersen: Vallø .. S.317.
Disse to nævnes ikke i S.V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie. 1870. Bd.1, s.318. (Dette værk kaldes nedenfor blot Wiberg: Præstehistorie.)
- 7,14 Se: Wiberg: Præstehistorie. Anførte sted.
Den gamle bog findes ikke længere i præstegården; det drejer sig formodentlig om: Enderslev Præstekalds Protokol 1738-1840, som nu beror i Landsarkivet for Sjælland.
- 7,16 Den nævnte degnestol findes ikke mere.
- 7,18 Niels døde ca. 1608. Se: Wiberg: Præstehistorie. Anførte sted.
- 7,23 Hos Wiberg og Anders Petersen hedder han Oluf Olufsen. Han døde 1616. - Om et mellemstil in-

- den den næste præst blev udnævnt, se: Anders Petersen: Vallø .. S.317-18.
- 7,24 Navnet står ikke længere på prædikestolen i Vråby.
- 8,6 "Klemme, betegnelse for kongens store segl, "Rigens Klemme". Den omstændighed, at to flade stamper klemtes modsat sammen om en voks-kage, idet det tosidige møntsegl skulle forfærdiges, har vistnok givet anledning til det- de udtryk, der dog også senere er overført på et ensidigt segl. Heraf klemmebrev." Håndbog for danske lokalhistorikere. Red.: Johan Hvidt- feldt. 1970. S.310.
- Det omtalte klemmebrev er trykt i: H.F. Rørdam: Danske Kirkelove. 1883. Bd.1, s.433ff.
- 8,10 Pulpituret i Enderslev kirke findes ikke mere.
- 8,15 Husmand Niels Jørgensens enke; hun hed Johanne Hansen, d. 1947, 24.maj (fol.304)
- 8,18 Han kaldes hos Wiberg og Anders Petersen for Tidemand Hansen (Førslev); han blev kaldet 1616 og døde i embedet 1649.
- 8,19 Laurids Jakobsen var præst her fra 1649 til sin død 1680.
- Tidemand Lend var præst her 1680 - 1719.
- 8,20 Kaspar Lemvig, præst her 1719 - 1727.
- F.C.Birch, præst her 1727 - 1729.
- Laurids Lend, præst her 1729 - 1753.
- 9,13 Tavlen hænger i kirkens våbenhus.
- 9,17 Formodentlig i den tidligere nævnte gamle bog (se: 7,14).
- 10,4 Indskriftens nøjagtige ordlyd er: 1637 DEN 17 AUGUST DØDE JACOB NIELSSØN SOM BODE HER UDI ENDISLØV OG LIGGLER HERUDFOR BEGRAFVIT.
- 11,14 Indskriftens nøjagtige ordlyd er: Lavridtz Jacobsøn sogneprest till Endisløu oc Vraaby .sohner 28.Julii 1658

- I Danmarks Kirker. Præstø Amt. 1933-35. S.348 læses: Lavridtz(!) Jacobsøn ... Det er en fejllæsning og udråbstegnet er malplaceret; i efternavnet anvendes k, ikke c.
- 12,12 Det er uvist, hvilke optegnelser, der her henvises til.
- 12,23 Vallø Stift oprettedes ved fundats af 28.november 1737 og indviedes som sådant 14.maj 1738. Se: Trap: Danmark. 5.udg.1955.Bd.IV,1,s.143.
- Turebyholm købtes 1747 af Adam Gottlob Moltke og indlemmedes i hans nyoprettede grevskab 1750. Se: Trap: Danmark, anførte sted, s.230.
- 13,11-16 Om de her nævnte personer følger oplysninger nedenfor.
- 14,1 Aggerup, Poulstrup; se: Trap: Danmark, anførte sted, s.151-152.
- 14,3 Formentlig mundtlig overlevering; intet skriftligt er fundet om sagen.
- 14,9 Træskomand P.Larsen; d. 1931, 5.april.(fol.342)
- 14,13 En smedje; nuværende matr.nr. 44b (Kærvej 51, Agnete Petersen)
- 14,14 Ole Madsen; d. 1927, 19.december (fol.361) hans ejendom, matr.nr. 44a (Hårlevvejen 7, Richard Andersen.)
- 14,15 Mads Jensen; f. 1821, 19.august; d. 1912, 7.december (91 år) (fol.336)
- 15,1 Jens Madsen; søn af Mads Jensen (14,15) d.1939, 25.september (fol.354)
- 15,5 Snedkergården; nu udflyttet matr.nr. 11a (Lerskovvej 13, Knud Erik Foged) det tilbageblevne hus, matr.nr. 11b (Kærvej 36, Anders Martinsen)
- 15,7 En gård; Gammelsøgård, nu udflyttet matr. nr.12a. Lars Olsen; se 15,23
- 15,8 Hans Hansen; d. 1954, 21.januar (fol.373) det tilbageblevne hus, matr.nr. 12b (Byvænget

- lo, Bent Juul Jensen)
- 15,9 Lars Larsen; d. 1928, 25.februar (fol.362)
- 15,12 Væver Jens Jensen; d. 1910, 5.januar (fol.330)
nævnte hus, matr.nr. 34c (Kærvej 47, Kaj Skov-
lund Jensen)
- P. Nielsen; d. 1943, 17.december (fol.359)
hans ejendom, matr.nr. 34a (Hestehaven 3, Ver-
ner Kåre Andersen)
- 15,14 Et hus; har muligvis ikke været matrikuleret;
det har sikkert ligget, hvor nu matr.nr. 9k
ligger (Kærvej 30, Axel Johansen)
- Mads Olsen; se 15,18
- 15,17 Ole Pedersen; se 18,9
- 15,18 Jens Larsen; d.1933,23. februar (fol.343)
hans ejendom, matr.nr.26c/Hestehaven 25, Lars
Andersen)
- Mads Olsen; d. 1939, 20.maj (fol.354)
hans gård, matr.nr. 9a, Nordtoftegård (Kærvej
26, Tage Johansen)
- 15,19 Knud; hed Knud Hansen, d. 1930, 10.maj (fol.
367), han var tømrer og ligkistesnedker.
hans hus, matr.nr. 7b (Kærvej 37, Johanne Pe-
dersen)
- 15,20 Jens Nielsen; d.1915, 22.april (fol.340)
den udflyttede gård, matr.nr. 7a, Holtelands-
gården, (Holtelandsvej 11, John Pedersen)
- 15,21 P. Pedersen; har ikke kunnet identificeres.
nævnte hus, matr.nr. 45b (Kærvej 35, Leif
Juul)
- 15,22 Slagteren; hed Niels Peter Nielsen, d. 1936,
1.december (fol.349)
- Hans Pedersen; d. 1922, 6.september (fol.350)
hans ejendom, matr.nr. 45a (Hårlevvejen 5a,
Poul Nielsen)
- 15,23 Lars Olsen; d. 1918, 21.juni (fol.344)

- nævnte gård, matr.nr. 8a, Toftegård (Kærvej 25B,
Uffe Peitersen)
- 16,6 En gård; nu udflyttet matr.nr. 10a, oprindelig
Degnevad (Dyndledsvej 2, Hans Jørgensen; hoved-
parcellen 10a ligger nu til Lerskovvej 14,
Poul Hansen)
- det tilbageblevne hus, matr.nr. 10h (Byvænget 4,
Henning Kristensen)
- grædderen; hed Lars Peder Nielsen (søn af
Niels Svendsen, 16,20) d. 1911, 2.juli (28 år)
(fol.333)
- 16,7 Jens Pedersen; d. 1910, 6.januar (fol.330)
- 16,8 De andre overdrevsgårde; dvs. matr.nrr. 13a,
14a og 15a; hvor i byen disse gårde evt. har
ligget, kan ikke oplyses. Måske har Broberg
uret i sin formodning.
- 16,10 Niels P. Larsens hus, herom kan intet anføres.
- 16,16 Jens Klausen; d. 1925, 10.juni (fol.357)
hans hus, matr.nr. 62 (intet bogstav) (Kærvej
27, Kaj Sørensen)
- 16,17 Hans Poulsen; d. 1916, 22.november (fol.341)
hans ejendom, matr.nr. 65c (Magistraten 10,
Karl Kristensen)
- 6,18 Skomageren; hed Jens Andersen, d. 1935, 29 sep-
tember (fol.348)
- hans hus, matr.nr. 60c (Kærvej 39, Poul Pedersen)
dette hus havde tidligere - indtil slutningen af
1880'erne - været slagterhus; skomageren købte
det og indrettede det til et meget beskedent
værksted og beboelse. (Aagaard medd.)
- Rasmus Madsen; (søn af Mads Jensen, se 14,15)
d. 1944, 21.november (fol.361)
hans ejendom, matr.nr. 1f (Magistraten 1,
Karl Rasmussen)
- 16,19 Hans Larsen; d. 1938, 22.januar (fol.352)
hans ejendom, matr.nr. 65b (Magistraten 4,
Adda Larsen)

- Lars Rasmussen; (skomager Jens Andersens svigerfar) d. 1914, 1.februar (fol.339)
hans hus, matr.nr. 61a (Kærvej 31, T.H.Badsted)
- 16,20 Niels Svendsen; d. 1913, 22.marts (fol.337)
hans hus: matr.nr. 61b (Kærvej 29, K.B.Jensen)
der var tale om et dobbelthus, Niels Svendsen boede i den sydlige halvdel.
- Søren Jensen; d. 1948, 8.november (fol.365)
hans hus, matr.nr. 61b (se ovenfor); Søren Jensen boede i den nordlige halvdel.
- 16,21 Kristen Jakobsen; d. 1937, 15.januar (fol.350)
hans ejendom, matr.nr. 65a Ladager, (Magistraten 2, Niels Jensen)
- 16,22 Grethes hus; den nævnte har ikke kunnet identificeres; det kan heller ikke angives, hvilket hus, der er tale om.
- 16,23 Rasmus Olsen; d.1932, 1.december (fol.343)
hans ejendom, matr.nr.23b (Dyndledsvej 12, Ib Jørgen Kristensen)
- Hans Jørgensen; d. 1931, 12.december (fol.342)
hans hus, matr.nr. 58 (Byvænget 1, Jan Nielsen)
- 16,24 Tømmeren ; hed Hans Konrad Nielsen, d. 1940, 6.januar (fol.355)
hans hus, matr.nr.55 (Byvænget 3, Toril Gasque)
- 16,25 Jens Kristensen; d. 1919, 25.juni (fol.346)
hans ejendom, matr.nr. 38a (Dyndledsvej 9, Egmont Larsen)
- 17,1 Ole Nielsen; d. 1923, 22.februar (fol.351)
hans ejendom, matr.nr. 23a (Dyndledsvej 8, Mogens Holten)
- Peder Hansen; d. 1943, 14.februar (fol.358)
hans ejendom, matr.nr. 2a (Dyndledsvej 6, Winnie Andersen)
- 17,2 Lønne matrikel, 2a, er den gamle degnejord.
- 17,3 Brugsforeningen; oprettet 1880, 19.december, nedlagt 1981, 1.december; videreført som købmandsforretning (Kærvej 19, Bent Rasmussen).

- Matr.nr. 6b + 57. Den vestlige udlænge, opført 1935, ligger på matr.nr. 57. Her lå tidligere et hus, som Brugsen købte 1924.
- Smed Lars Jensen; d. 1918, 4.juli (fol.345)
smedjen, matr.nr. 37b
- 17,4 Dorthe; hed Dorthe Marie Jensen, d.1928, 25.november (fol.405)
- Hans Kristensen; d. 1906, 10.juli (fol.355)
hans hus, matr.nr. 5b (Byvænget 5, Ingeborg Skriver)
- 17,5 To gårde;
- a. Jens Jørgensen; d. 1910, 9.januar (fol.331)
den udflyttede gård, matr.nr.5a, Hyllestedgård. (Holtelandsvej 5, Christian Nielsen, søn af Lars Nielsen, se 17,6)
det tilbageblevne hus, matr.nr. 5b (Byvænget 5, Ingeborg Skriver)
- b. Lars Nielsen; d. 1935, 30.marts (fol.347)
den udflyttede gård, matr.nr. 6a (Holtelandsvej 9, Knud Nielsen)
det tilbageblevne hus, matr.nr. 6b, se 17,3)
- 17,8 Hans Dreyer Larsen; d. 1911, 21. januar (fol.333)
- 17,9 En gård; matr.nr. 18a Dambæk, nu udflyttet (Hårlevvejen 12, Hans Dambæk Rasmussen)
det tilbageblevne hus, matr.nr. 18e (Kærvej 13, Steen Egholm Pedersen)
- Hans Rasmussen; d. 1943, 12.juni (fol.359)
- 17,11 Hans Johansen; d. 1913, 4.juli (fol.338)
hans ejendom, matr.nr. 18b (Alminde 5, Herluf Hansen)
- 17,12 Igen en gård; matr.nr. 19a Boholm nu udflyttet (Hårlevvejen 10, Harald Boholm Pedersen)
det tilbageblevne hus, matr.nr. 19b (Kærvej 11, Vilh. W. Petersen)
- bødker Hans Jørgensen; d. 1937, 13.november (fol.351)

- 17,13 Jens Knudsen; d. 1915. 29.december (fol.340)
J.K.s gamle gård; J.K. ejede såvel matr.nr.19a
som matr.nr. 16a (se 18,2). Da Broberg skrev,
boede J.K. på 16 a.
- 17,14 Andreas Larsen; flyttet; d. 1947 (84 år) De
Gamles By, Kbh.
nævnte gård, matr. nr. 20a, Løngager, nu ud-
flyttet (Hårlevvejen 8, Arne Jensen),
det tilbageblevne hus, matr. nr. 20c (Kær-
vej 7, Niels Hansen)
- 17,17 Et hus; nævnte matr. nr. 20c (se 17,14)
en smedje; matr. nr. 20 b (Kærvej 1, Bjørn
Vind-Hansen)
- 17,20 En gård; matr. nr. 22a, Titskov, nu udflyttet
(Alminde 9, Svend Nielsen)
Lars Mortensen; d. 1924, 3. marts (fol.353)
hans hus, matr. nr. 22d (Kærvej 2, Holger N.
Nielsen).
Lars Mortensen var uddeler i Brugsen 1886-1896.
- 17,21 Jens Mortensen; d. 1931. 16. marts (fol.342)
Jens og Lars Mortensen var brødre.
- 17,22 Vilhelm; hed Vilhelm Peder Pedersen, d. 1955,
20. maj (fol.376)
den udflyttede gård, matr. nr. 21a, Ellevang,
(Alminde 2, Sven Ludvigsen)
- 17,24 Ingvor Hansen; flyttet til Lov v. Næstved,
det tilbageblevne stuehus, matr. nr. 43 d
(Kærvej 10, Lars S. Bjerregård)
- 18,1 Birthe Peder Jensen; d. 1911, 30. november
(fol. 378)
hendes mand, Peder Jensen d. 1907, 24.april
(fol. 355)
hendes hus, matr. nr. 43 c (Kærvej 8, Torben
Lind)
- 18,2 Den gård, der er delt; matr. nr. 16 a,
Lindehøj, nu udflyttet (Hårlevvejen 9,
Jørgen Wolf)
den herfra udskilte gård er matr. nr. 16 c
(Hårlevvejen 1, Niels Erik Jensen)

- 18,3 Stuehus; matr. nr. 16 f (Holtelandsvej 8, Poul
Erik Rich)
- 18,4 Hans Hansens enke; hun hed Ane Marie Hansen,
d. 1932, 21. oktober (fol. 394)
Hans Hansen var slagter og havde boet i matr.
nr. 7 e (Kærvej 41, Axel Olsen); om hans slag-
terhus se 16,18. D. 1895, 31. dec. (fol. 340)
- 5 Frederiksens træskæreri; han hed Peter Frede-
riksen, flyttet herfra, død i Køge.
hans hus, matr.nr. 16 e + 17 h (Kærvej 16,
Hans Radmer).
Hans søn, Stage Frederiksen, f. 1909, har for-
talt farverige erindringer fra sin opvækst her;
de findes i manuskript på Lokalhistorisk Arkiv
for Vallø kommune.
P.F. var gift med en søster til Mads Olsens
kone (15,18), en tredje søster var Andreas Lar-
sens kone (17,14)
- 18,6 Igen en gård; matr.nr. 17 a, Baunegård,
udflyttet (Hårlevvejen 19, Jørgen-Henrik Lar-
sen),
det tilbageblevne hus, matr.nr. 17 b (Holte-
landsvej 6, Per Meinertsen)
- 18,7 Tækkemanden; hed Jens Jensen, d. 1967, 8.juni
(fol. 386).
Han var en årrække graver ved Enderslev kirke;
søn af Lars Jensen, se 18,15.
- Lars Frederiksen; hed Lars Fredrik Larsen.
(Formodentlig har den lokale udtale - Lars
Frederiks - spillet Broberg et puds.)
D. 1954, 5.juni (fol. 373)
- 18,9 Sognefogdens gård; matr.nr. 4 a, Bastofte
(Holtelandsvej 1, Hans Jørgen Jørgensen).
Sognefogden hed Ole Pedersen, d. 1909,
22. maj (fol. 329)
et hus, der nu er nedrevet; længst mod vest
på matr.nr. 4 a, ud mod Holtelandsvej, ligger
to særskilte matr.numre, 29 og 39. På et af
disse har det nævnte hus formodentlig ligget.

- 18,10 Ivars; han hed Ivar Jørgensen, d. 1910, 26. september (fol. 332)
hans hus, matr.nr. 28 b (Holtelandsvej 4, Carsten Fugmann)
- 18,12 Jens Pedersen; d. 1928, 6. januar (fol.362)
hans ejendom, (formodentlig) matr.nr. 29a (Hestehaven 17, Tove Sundstrup)
- 18,15 Lars Andersen; d. 1911, 24. september (fol. 334)
hans hus, matr.nr. 36 b (Kærvej 18, Knud Jensen). Da Broberg skrev, var dette hus et dobbelthus; Lars Andersen boede mod vest.
Lars Jensen; d. 1935, 6.juni (fol. 348)
L.J. boede mod øst i det netop omtalte dobbelthus.
- 18,17 Hans Jensen; flyttet omkring 1932.
hans ejendom, matr.nr. 24 a (Hestehaven 20, Kaj Poulsen)
- 18,18 Præstebroen; hvad der ligger heri vides ikke; ingen nulevende synes at kende udtrykket.
- 18,21 Om stenen i gadekøret, se: August F. Schmidt i Aarbog for Historisk Samfund for Præstø Amt, 1930, s. 73
- 18,25 Vilhelms vænge; se 17,22
- 19,4 Jens Jepsen; hed Jens Jeppesen, d. 1920, 20. november (fol.348)
hans hus, matr.nr. 32 b (Kærvej 24, Erik Sørensen)
- 19,7 Hans Søren Nielsen; d. 1938, 23 marts (Vråby sogns kirkebog fol.246)
hans ejendom, matr.nr. 33 d (Hestehaven 7, H. P. Hansen)
- 19,8 Niels Olsen; d. 1922, 28.juni (fol. 350)
hans hus, matr.nr. 38 b. Der var tale om et dobbelthus, N.O. boede i den østlige del. Huset blev siden købt - og nedrevet - af Jens Jeppesens søn, Peter Jeppesen, grunden, matr.nr. 38 b, hører derfor nu under matr.nr. 32 b, se 19,4.
Jens Hansen; d. 1924, 18 oktober (fol. 355)

- han boede i den vestlige del af det nævnte dobbelthus, matr.nr. 38b.
- 19,9 Niels Nielsen; d. 1950, 3. oktober (fol.367)
hans ejendom, Dyndledshuset, matr.nr. 13 d (Dyndledsvej 11, Kurth Høve Hansen)
- 19,10 Niels Kristensen; d. 1955, 31. oktober (fol.376)
hans hus, matr.nr. 27 b (Kærvej 22, Erik Jersie)
N.K. var brugsuddeler 1896-1900.
- 19,22 Degnens 4 længer; dette var en stor degnebolig.
Se: Georg Hansen: Degnen. 1944. S.100.
skolen; Enderslev skole blev oprettet 1742. Se: Johs. C. Jessen:Præstø Amts Skolehistorie.1950. S.258.
- 20,2 Den gamle stuelænge mod vest står ikke længere; den blev revet ned i midten af 1920'erne, og et udhus blev opført i stedet.
- 20,13 En kort beskrivelse af kirken kan findes i Trap: Danmark. 5.udg.1955. Bd. IV,1, s.152.
En mere udførlig beskrivelse findes i Danmarks Kirker, Præstø Amt. 1933-35. S.345-350.
- 20,17 Iflg. Danmarks Kirker .. s.349 er den ene klokke 87 cm i diameter og støbt 1747; den anden er 90 cm i diameter og støbt 1749.
- 20,19 Alterrammen blev bygget om - med genanvendelse af ældre dele - samtidig med at det nye alterbillede blev indsat.Se nærmere i Danmarks Kirker..s.348.
- 20,21 Adam Müller; 1811-1844. Se: Dansk biografisk Leksikon, 3.udg. 1982. Bd.10, s. 173. Heri siges billedet at være fra 1836, som Broberg siger; Danmarks Kirker siger "anskaffet 1834-35".
- 21,17 Kommunikanter; altergæster.
- 21,20 Enderslevs jorder blev udskiftet 1804; Trap s.151.
- 21,22 "Flydehuset"; matr.nr. 47 (Hårlevvejen 16, Ejlfif Larsen). Hvoraf ordet er kommet, vides ikke.
Ulegården; matr.nr. 15 i Hårlev, almindeligvis kaldet Uglemosegård.

- 21,23 Almindehusene; flg. matr.nr.
 48 (Alminde 11, Richardt Olsen)
 49 (Alminde 13, Jens Nøddebo)
 50 (Alminde 17, Finn Christiansen)
 51 (Alminde 19, Niels Frederiksen)
 52 (Alminde 21, Sv. Aa. Skou Pedersen)
 53 (Alminde 23, Niels Verner Andersen)
 "Marebækshuset"; matr.nr. 35 (Lerskovvej 16, Niels Chr. Nielsen)
- 21,25 Lerskovshuset; matr.nr. 54 (Lerskovvej 31, Laura Jørgensen)
- 22,6 Johs. C. Jessen, anførte sted (se 19,22)
- 22,13 Skrosbjerg skole; Johs. C. Jessens bog s. 257. Udtalelsen om læreren Høstmark citeres i omtrent samme form hos Jessen; formentlig er der tale om en visitatsbemærkning, men hvorfra den stammer, vides ikke.
- 23,1 ff Laurids Lend; se 8,20
 Hans Blad; var præst her 1753-1764
 Jens Bille; 1765-1783
 Alexander Zoffmann; 1784-1786
 Peter Vulff; 1786-1795
 Frants Dorph; 1795-1801
 (Navneformerne her svarer til Wiberg ...Præstehistorie, se 7,12)
- 23,4 Ligstenen ligger på østsiden af våbenhuset; indskriften er nu næsten ulæselig.
- 24,1 Niels Rasmussen; formentlig Niels Kristian R., d. 1900, 28. april, 79 år (fol. 346); han var søn af væver og husmand Rasmus Eriksen, d. 1851, 3. april, 63 år (fol. 182); ved indførelse i kirkebogen af Rasmus Eriksens død findes hans fars navn ikke nævnt.
- 24,5 Theodor Lang tog sin afsked i Spjellerup juli 1831; han døde i Søllerød 1855, 17. marts, 88 år.
- 24,7 Mads Jensen; se 14,15

- 24,13 Indskriftens ordlyd er: 1807 29 AUG WAR ENGELSMÆND HER (I Danmarks Kirker ... s. 347 står: .. vare Engelskmænd .., det er fejllæsning.)
- 24,15 Om træfningen med englænderne, se: Østsjælland-ske Årbøger, 1907, s. 1 ff (Anders Petersen: Landeværnet og Slaget ved Kjøge Landevej 29. august 1807); E. O. A. Hedeqaard: Krigen på Sjælland. 1970. S. 90-110.
- 25,2 Peder Olsen; d. 1945, 23. april (fol. 361) se 18,9 (søn af sognefoged Ole Pedersen).
- 25,13 Frue Kirkes spir blev ramt 5. september, se: Trap: Danmark. 5.udg. 1959. Bd. II, s. 8.
- 25,14 Hans Peersen (dvs. J. I. Thaning): En ganske ny Vise om den store Hurrumhei paa Kjøge Landevej. 1807. J. I. Thaning f. 1782, d. 1852.
- 26,17 J. P. Mynster: Meddelelser om mit Levnet. 1854. S. 170.
- 26,24 Kantor Nikolaj Krossing; 1798-1872, se: Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. 1981. Bd. 8, s. 346.
- 27,19 Birthe Peder Jensen; se 18,1. Hun var 82 år, da hun døde i 1911. Hendes far hed Niels Pedersen; han er formentlig født omkring år 1800.
- 28,18 Signekælling; kaldes også signekone; en kone der signer; en klog kone. - Oprindeligt er at signe = at slå korsets tegn, specielt i den hensigt at afværge ondt. Senere blev det anvendt om at fremsige magiske formularer over et levende væsen eller en ting i den hensigt at helbrede, beskytte eller lignende, se Ordbog .. Bd. 18, sp.1318 f. De her nævnte formularer bygger formodentlig på lokal mundtlig overlevering.
- 30,7 Fr. Broberg var 1881-1890 sognepræst i Blære - Ejdrup i Viborg stift.
- 30,11 Klævrik; måske dialektform; Ordbog... Bd. 10, sp. 715 forklarer formen klæbber eller klævre; det betyder egentlig en klokkeknebel, men anvendes også om selve klokken.

- 15 15 15 16 16 16
- 30,12 Skave; betyder 1. at gnide på en eller anden ting; 2. at skrabe af. Se: Ordbog ... Bd. 19, sp. 316. Her er der vel tale om betydning 2; man skraber fedt af det leje, som klokken eller knebelen er ophængt i, kommer det i lunkent øl og drikker det.
- 30,24 Om gildeskikke på egnen fortælles i Anna Pedersen: Højtid og gæstebud. Optegnelser fra Stevns og Bjæverskov herreder. 1960.
- 31,4 Enderslev forsamlingshus, Lerskovvej 23, er opført 1890. Et nu nedlagt forsamlingshus, Lerskovvej 43, er opført 1878 og nedlagt som forsamlingshus omkr. 1940.
- 31,5 At bære stjerne; en gammel jule- og helligtrekongersskik; en procession af halvvoksne drenge gik fra hus til hus, hvor de tilbød for nogle få skilling at opføre et julespil. I processionen bar man på en stang en stor stjerne, som var lavet af tøndebånd og papir, med et lys indeni. Se: fx. E. C. Werlauff: Historiske Optegnelser om Ludvig Holbergs atten første Lystspil .1858. S. 191
- 31,19 Kvarter; som måleenhed = 1/4 alen = 6 tommer; bruges specielt ved angivelse af hestes højde. Se: Ordbog ... Bd. 11, sp. 896.
- 32,5 "Støvets år" .. 70; se: Salme 90,10 i Det gamle Testamente (og Den danske Salmebog 663,3)
- 32,10 Kapitelstakst; Ordbog... Bd. 10, sp. 35 f forklarer: "egl.: en af kapitlet ansat takst for kornydelse og lignende til kirken og dens embedsmænd; nu: middelprijs som årlig sættes på de vigtigste kornvarer .."
- 33,6 Thanning; han hed Christian Thanning.
- 33,7 Würtzen; han hed Carl Didrik Lorents W. Han var præst her 1831-1846.
Schaumburg-Müller; han hed Ferdinand S-M. Han var præst her 1846-1851 (han døde i embedet 1851, 17. august, 41 år)
- 33,9 Steenberg; han hed Ove Frederik Mathias Hasselbalch S.. Han var præst her 1851-1873.
- 33,10 Brunnemann; han hed Christian Emil B. Han var præst her 1873-1881.
- 33,13 Rugaard; han hed Frits Alfred Oskar R. Han var præst her 1881-1890.
- 33,14 Frederik Christian Broberg udnævntes 1890, 11. oktober. Han døde i embedet 1920, 22. december, 68 år. Han er begravet på Assistens kirkegård, København.
- 34,6 Den prægtige skole; den nuværende skolebygning er opført 1897.
Den store brugsforening; den oprindelige del af den nuværende bygning er opført 1896-97; den østlige tilbygning er fra 1907. (I 1912 blev beboelsen forlænget mod vest, og i 1935 blev - som nævnt 17,3 - den vestlige længe opført.
- 34,16 Sprøjtehuset; opførelsesår kan ikke oplyses. Ligvognen stod hos Knud Hansen (15,19) og senere hos hans søn, Hans Hansen. Iflg. mundtlig beskrivelse var der på vognen 4 bærende stolper, hvorpå der var lagt et tag; mellem stolperne var der gardiner, men iøvrigt var vognen åben. Den var hestetrukket, og folk som skulle bruge den, stillede selv med heste.
- 35,9 Se: Lukasevangeliet 12,48.

Lokalhistorisk Arkiv for Vallø Kommune
Bredgade 1, 4652 Hårlev.

Bogen er udgivet med støtte fra
Gårdejer Valdemar P. Sigersens Mindelegat.

ISBN 87-981680-0-2